

**METODINIS
KOMPLEKSIŲ PASLAUGŲ ŠEIMAI
CENTRAS**

ROMA ŠERKŠNIENĖ, ŽIVILĖ KĖRYTĖ
DARBAS SU ŠEIMA

METODINĖ PRIEMONĖ

Paramos vaikams centras
Children Support Centre

Lietuvos Respublikos
socialinės apsaugos
ir darbo ministerija

Metodinės priemonės autorės:

Roma Šerkšnienė, VšĮ Šeimos santykių institutas

Živilė Kėrytė, VšĮ Šeimos santykių institutas

Kalbos redaktorė Elena Monkutė

Iliustracijos ir dizainas Kristina Dailydė

Metodinė priemonė parengta, įgyvendinant projektą „Metodinis kompleksinių paslaugų šeimai centras“, kurį vykdo VšĮ Paramos vaikams centras, finansuoja LR socialinės apsaugos ir darbo ministerija.

Paramos vaikams centras
Children Support Centre

Lietuvos Respublikos
socialinės apsaugos
ir darbo ministerija

ROMA ŠERKŠNIENĖ, ŽIVILĖ KĖRYTĖ

DARBAS SU ŠEIMA

METODINĖ PRIEMONĖ

2023

TURINYS

I. APIE ŠEIMĄ	7
1.1 KAS YRA ŠEIMA?	7
1.2 DINAMINIAI PROCESAI, VYKSTANTYS ŠEIMOJE	8
II. PAGRINDINIAI DARBO SU ŠEIMA PRINCIPAI, ĮSITIKINIMAI IR REIKALINGI ĮGŪDŽIAI	11
2.1 PRINCIPAI	11
2.2 ĮSITIKINIMAI, PADEDANTYS DIRBANT SU ŠEIMA	13
2.3 TURIMI IR SVARBŪS ĮGYTI ĮGŪDŽIAI	13
III. DARBO SU ŠEIMA KRYPTYS	16
3.1 PAGRINDINĖS DARBO SU ŠEIMA KRYPTYS	16
3.2 KONFIDENCIALUMO IR SAUGUMO KLAUSIMAI, DIRBANT SU ŠEIMOS NARIAIS	17
IV. DARBO SU ŠEIMA FORMOS IR BŪDAI	18
4.1 ŠEIMOS SUNKUMŲ VERTINIMAS	18
4.2 ŠEIMOS NARIŲ ŠVIETIMAS IR PSICHOEDUKACIJA	22
4.3 ŠEIMOS KONSULTAVIMAS	23
4.4 ŠEIMOS MEDIACIJA	24
4.5 ŠEIMOS PSICHOTERAPIJA	24
4.6 SPECIALISTO RŪPINIMASIS SAVIMI (PROFESINĖ PRIEŽIŪRA / SUPERVIZIJA)	25

V. DARBO SU ŠEIMA METODAI	26
5.1 PAGRINDINĖS SUSITIKIMO SU ŠEIMA DALYS	26
5.2 BENDROSIOS DARBO SU ŠEIMA GAIRĖS	29
5.3 BENDRAVIMO SU ŠEIMA ĮGŪDŽIAI IR KITI METODAI	34
VI. DARBAS SU ĮVAIRIAIS ŠEIMOS SUNKUMAIS	37
6.1 VAIKŲ ELGESIO IR EMOCIJŲ SUTRIKIMAI / SUNKUMAI (NETINKAMAS ELGESYS)	37
6.2 SMURTAS ARTIMOJE APLINKOJE IR PRIKLAUSOMYBĖS	38
6.3 SKYRYBOS	40
6.4 KITOS ŪMIOS IR NETIKĖTOS KRIZĖS ŠEIMOJE (SAVIŽUDYBĖ, NETEKTIS IR KT.)	42
6.5 SUNKIOS IR / AR LĖTINĖS LIGOS IR / AR PSICHIKOS SUTRIKIMAI (PVZ., VĖŽYS, BRONCHINĖ ASTMA, CUKRALIGĖ, POGIMDYMINĖ DEPRESIJA)	43
LITERATŪRA	46

I. APIE ŠEIMĄ

1.1 KAS YRA ŠEIMA?

Tradiciskai šeima įsivaizduojama kaip pirminė socialinė grupė, kurioje gimsta vaikai ir kuri yra atsakinga už rūpinimąsi jais, jų auginimą ir socializaciją. Dar visai neseniai tradicinėje šeimoje tėvas buvo pagrindinis maitintojas, o motinai buvo priskiriamos vaikų ir namų priežiūros funkcijos.

Šiandien sutinkame kintančias šeimų formas ir struktūras, pvz., atotolio šeimos; tarptautinės šeimos; skyrybas išgyvenančios šeimos; vaikus globojančios šeimos; kohabitacijoje gyvenančios šeimos.

Specialistams, dirbant su šeima, naudinga matyti ją kaip sąveikaujančių narių sistemą. Šeimos nariai savo elgesiu yra priklausomi vienas nuo kito: tai, ką daro vienas, priklauso nuo to, ką daro kiti. Priežastis ir pasekmė yra susijusios ne linijiniu, o žiediniu būdu. Galima matyti, kaip šeimos nariai vienas į kitą reaguoja tokiu būdu: jis daro kažką, ji šaukia, tada jis nutyla, ji jaučiasi kalta, o jis įskaudintas, ji atsiprašo, jis priima atsiprašymą, abiem palengvėja ir jie jaučiasi nurimę, todėl vėliau jis vėl bandys *kažką padaryti* ir ciklas kartosis. Šioje sekoje veiksmas sukėlė reakciją, kuri pakeitė kitą veiksmą, sukeldama kitą reakciją, ir pan. Šeimos narių veiksmai yra dinamiškai susieti ir tarpusavyje priklausomi – kiekvienas yra priežastis ir rezultatas.

Kiekviena šeima turi savitą struktūrą, hierarchiją. Nariams nustatomi skirtingi vaidmenys, o galia nėra paskirstoma tolygiai: suaugusieji / tėvai turi daugiau galios, įtakos ir atsakomybės nei vaikai; vyresni vaikai turi daugiau įtakos nei jaunesnieji. Santykius apibrėžia elgesio taisyklės, kurių daugelis yra neišsakytos ir nepripažįstamos. Kai kurie nariai tarpusavyje yra artimesni; du nariai gali palaikyti vienas kitą prieš trečiąjį; vienas narys gali laikinai nusileisti kitam dėl savo interesų. Priklausomai nuo situacijos, pozicijos gali kisti.

Šeimoje tarp narių susiformuoja įprasti sąveikų modeliai. Narių sąveikos turinys (sprendžiami klausimai) keičiasi, tačiau tai, kaip jie elgiasi dėl turinio, dažniausiai kartojasi.

Kiekvienas, kuris įsijungia į šeimą, patenka į jos istoriją. Šeima patiria išorės įtaką – išplėstinės šeimos, kaimynystės, draugų, darbo ir ugdymo institucijų, bendruomenės, kultūros. Šeima auga ir vystosi, kartu siekdama išlaikyti stabilumą, todėl priešinasi pokyčiams.

Siekdami padėti šeimai:

- Laikykite šeimą, o ne asmenis, pagrindiniu pokyčių vienetu. Keičiantis santykiams šeimoje, keičiasi ir atskirų narių elgesys. Kiekvieno asmens jausmai ir elgesys yra svarbūs tiek, kiek jie daro įtaką šeimos gyvenimui ir veikimui. Šis savo ruožtu lemia tai, kaip atskiri nariai jaučiasi ir elgiasi. Praeities, dabarties ir ateities santykiai yra svarbūs tiek, kiek jie susiję su sunkumų sprendimu. Žemėlapių sudarymas ir genograma – metodai, kurie padeda pamatyti santykius šeimose ir tarp skirtingų kartų.
- Siekite suprasti šeimą iš platesnės perspektyvos ir įtraukite į pagalbos procesą visus narius, kurie gali padėti problemai (sunkumui) tęstis arba būti jos sprendimo šaltiniu.
- Prisiminkite, kad vienu santykių pokyčiai gali keisti kitus. Pvz., kai tėvai pradeda veiksmingiau dirbti kartu, broliai ir seserys gali sutarti geriau.
- Įsigilinkite į fizinį ir socialinį problemos (sunkumo) kontekstą – namus, išplėstinę šeimą, kaimynystę, bendruomenę ir kultūrą.
- Prisiminkite, kad šeimos nariams dažnai nelengva pasiryžti ir priimti reikalingus sprendimus, nes pati šeima (sistema) siekia palaikyti pusiausvyrą ir priešinasi pokyčiams.

1.2 DINAMINIAI PROCESAI, VYKSTANTYS ŠEIMOJE

Dinamika šeimos kontekste reiškia, kad šeimos sistema nuolat auga (atsiranda naujų narių) ir keičiasi, nes vidiniai šeimos ir jos narių poreikiai bei išorės reikalavimai (kultūra, visuomenės nuostatos ir kt.) daro įtaką visumai ir reikalauja prisitaikyti. Dinamišką sąveiką tarp įvairių kintančių veiksnių galima palyginti su domino kaladėlių grandine: kai viena kaladėlė atsitrenkia į kitą, ši pajuda ir pajudina kitas. Taip ir šeimos narių dinaminės sąveikos yra susijusios: jei vienas narys turi pykčio valdymo sunkumų, kiti bus atsargūs ir stengsis išvengti jo pykčio priepuolių. Šeimos dinamiką galima apibrėžti kaip šeimos narių santykių ir sąveikos schemą, kuri turi daugybę būtinų elementų, tokių kaip susitarimai, hierarchija, taisyklės ir sąveikos modeliai. Šeimos gali turėti savo kalbą, savitus bendravimo būdus, gaires ir lūkesčius. Būtent dėl dinamikos savitumo šeimos tampa tokios, kokios jos yra, – unikalios. Jos gali turėti tiek padedančios prisitaikyti dinamikos, tiek ir trukdančios. Šeimos taip pat yra prieglobsčio vieta, kur galima švęsti, gedėti, augti ir atsinaujinti. O kartu šeima suteikia saugumo ir priklausymo jausmą, tačiau kai šeima neatlieka savo uždavinių, ji trukdo nariams augti.

Dirbant su šeima, svarbiau suprasti, ne *kiek, dėl kokių priežasčių, o kaip* šeimos nariai savo veiksmais ar elgesiu veikia kitą narį ir koku elgesiu šis poveikis pasireiškia, kiek jis bei atsakomoji reakcija yra naudinga / nenaudinga / padedanti prisitaikyti / nepadedanti prisitaikyti. Supratimas, *kas vyksta šeimoje, kad atsi-*

randa šis sunkumas, kaip šeima palaiko sunkumą, padeda išvengti kurio nors nario kaltinimo ir atskiria šeimos dinamiką nuo individualiosios.

Jei galime nustatyti šios dinamiškos sąveikos šeimoje būdą ir suprasti, kaip vieno nario veiksmai skatina kito nario ar narių tam tikrą (ypač netinkamą) elgesį, galime padėti šeimai keisti tokią nenaudingą dinamiką. Sudėtinga tai, kad sistemos dalyviai dažnai nežino savo veiksmų priežasčių, o kartais net ir apie tų veiksmų buvimą. Motina gali nežinoti, kad per daug kontroliuoja savo paauglę dukrą, tačiau kai specialistas atpažįsta tokią mamos ir dukros sąveiką, jis gali suprasti jų santykių iššūkius. Pvz., suprantant, kad paauglės maištavimas yra jos reakcija į motinos kontroliuojamą elgesį ir emocinį atstūmimą, specialistas gali parinkti veiksmingas pagalbos priemones: skatinti motiną suteikti daugiau savarankiškumo dukrai ir skirti jai dėmesio, o dukrą – laikytis susitarimų su motina, mokytis reguliuoti emocijas. Taip dažniausiai lengviau pasiekti teigiamų rezultatų nei taikant individualią pagalbą dukrai ar motinai.

Šeima auga ir vystosi pereidama įvairius gyvenimo ciklo etapus, kuriuose susiduria su asmens raidos dinamika ir jos keliamais iššūkiais. Šeima turi keistis ir prisitaikyti, kad užtikrintų kiekvieno nario individualius poreikius. Šeimos gyvenimo ciklą gali paveikti sunkios ligos, įtempti santykiai, mirtis ir kitos aplinkybės, prie kurių reikia prisitaikyti.

Susidūrus su pokyčiais, šeima išgyvena neapibrėžtumo ir nenuspėjamumo jausmą. Tiek suaugusieji, tiek vaikai nežino, kuo gali pasitikėti – savo ar kitų (pvz., tėvų) jausmais? Kartais šeima mėgina išsaugoti tai, kas veikė praeityje, yra pažįstama, įprasta, nors ir nepasiteisina šiuo metu.

Siekiant suprasti, kaip šeimos siekia prisitaikyti ir kontroliuoti neapibrėžtumą ir nenuspėjamumą, svarbu pasidomėti:

- kaip šeimos nariai sprendžia sunkumus, su kuriais susidūrė (problemų sprendimo įgūdžiais): ar tėvai ieško, kas jiems galėtų padėti, ar atsisako pagalbos; ar imasi veiksmų koordinuotai, ar dezorganizuotai (pvz., ar abu tėvai sutelkia pastangas stabdydami rizikingą paauglio elgesį, ar priešingai – vienas iš tėvų reikalauja paauglio laikytis susitarimų, o kitas nuolaidžiauja ir dėl to abu vis aršiau ginčijasi);
- kiek šeimos nariai stengiasi atpažinti, reguliuoti ir tinkamai reikšti jausmus, ypač nemalonius, pvz., pyktį, liūdesį ir kt. (reguliuoja ar neigia, slopina, reiškia nevaldomai);
- kaip skiriasi atskirų šeimos narių vertybinės nuostatos apie šeimą, tėvystę, lyčių vaidmenis šeimoje ir kt.;
- kaip šeima susidoroja su stresiniais įvykiais: ar tėvai jaučiasi turintys savo gyvenimo kontrolę, ar jaučiasi esantys aukomis (tam tikras kontrolės jausmas leidžia ištvirti ir išlaikyti viltį stresinėse situacijose);

- kiek šeimos nariai kontroliuoja ir pasitiki vienas kitu (t. y. taisyklių ir ribų nustatymas; tėvų ir vaikų santykiai; poros santykiai; asmeninė laisvė);
- kiek šeimos nariai geba ir gali būti emociškai prieinami vienas kitam, pvz., kiek tėvai pastebi vaiko emocijas (džiaugsmą, pyktį, nusiminimą) ir geba į jas tinkamai reaguoti (pasidžiaugti kartu, nuraminti, paguosti), ar jie sugeba nuraminti vienas kitą kilus įtampai.

Šeimai neišvengiamai kyla sunkumų, kai:

- išgyvena natūralią šeimos krizę (pvz., pirmo bei kitų vaikų gimimą, konfliktiškus sutuoktinių, tėvų vaidmenis, paauglystę ir kt.);
- susiduria su pavojingomis ir netikėtomis gyvenimo situacijomis (pvz., finansinių išteklių ir / ar būsto praradimu, trauma, netektimis, sunkia liga, negalia, savižudybe ir kt.);
- susiduria su ūmia vieno ar kelių šeimos narių psichikos liga, smurtiniais atvejais (prieš vaiką ar suaugusįjį) ir / ar priklausomybe nuo psichoaktyvių medžiagų;
- nuolat gyvena chaotiškai ir patiria kompleksinių sunkumų (pvz., smurtą, priklausomybes, netektį, sunkią ligą, įgūdžių stoką ir kt.), kurie jau yra tapę „norma“ (pavojus pažeidžiamiausiems šeimos nariams).

Jeigu šeima susiduria su keletu ar daugiau aukščiau paminėtų sunkumų, neturi pakankamai įgūdžių susidoroti su stresą keliančia situacija, neturi akivaizdžių paramos šaltinių, ji dažniausiai patenka į krizinę situaciją.

II. PAGRINDINIAI DARBO SU ŠEIMA PRINCIPAI, ĮSITIKINIMAI IR REIKALINGI ĮGŪDŽIAI

2.1 PRINCIPAI

- **MATYTI VISĄ ŠEIMĄ KARTU** (bent jau visus kartu gyvenančiuosius). Neįmanoma suprasti šeimos gyvenimo sunkumų esmės bendraujant tik su vienu ar dviem jos nariais. Kiekvienas turi šiek tiek (arba radikaliai) skirtingą supratimą apie savo šeimos gyvenimą ir sunkumus. Sunku veiksmingai padėti šeimai, įgyjant tik dalinį supratimą apie ją ar vieno iš narių problemas. Jei iš keturių asmenų šeimos (tėvas, motina, sūnus ir dukra) konsultacijai atvyksta tik motina su sūnumi, specialistui sudėtinga suprasti, koks tėvo vaidmuo sūnaus gyvenime, kas vyksta tarp tėvų, kaip tėvai auklėja dukrą, kuri neturi sunkumų, kaip šeima veikia kartu kaip vienetas, nes atsakymai bus nepilni. Be to, svarbu pamatyti visus vaikus, o ne tik turintįjį sunkumų. Dažnai šeimoje kenčia ir „gerasis“ vaikas. Supratimas apie sunkumų esmę ir šeimai naudingas pagalbos planas yra įmanomas, kai specialistas gali išgirsti visų narių „tiesas“ ir pamatyti, kaip jie bendrauja ir kokie jų tarpusavio santykiai, bei suprasti, kaip šeima palaiko problemą.
- **YPATINGĄ DĖMESĮ SKIRTI SUAUGUSIŲJŲ, YPAČ TĒVŲ, SANTYKIAMS ŠEIMOJE.** Tėvų tarpusavio santykiai yra patys svarbiausi šeimoje, nes jų elgesys ir veiksmai turi didelį poveikį vaikams. Jei tėvų ryšys yra tvirtas ir palaikantis, vaikai gauna nuosekliai žinutes iš abiejų tėvų, jie negali jų „skaldyti“ ir manipuliuoti, vaikai sužino, ką reiškia meilės, bendradarbiavimo santykiai. Tėvai turi turėti ir tinkamus tėvystės įgūdžius bei priimti sprendimus, atsižvelgdami į vaikų interesus. Dirbant su šeima, svarbu kiek įmanoma labiau įtraukti abu tėvus į pagalbos procesą, net jei vienas iš jų mažiau dalyvauja arba nedalyvauja auginant vaikus. Daugumą tėvų motyvuoja vaikų gerovė, todėl naudinga priminti, kad vaikus tiesiogiai ar netiesiogiai veikia viskas, ką tėvai daro ar nedaro: dėl vaikų gerovės suaugusieji turi atlikti kai kuriuos pokyčius, pvz., bendradarbiauti ir tartis dėl rūpinimosi savo vaikais, arba įgyti tam tikrų įgūdžių.
- **LAIKYTIS NEUTRALUMO IR BENDRADARBIAUTI SU ŠEIMA.** Neutralumas reiškia specialistų poziciją dirbant su šeima – jie nuolat susiduria su iššūkiu, kaip padėti šeimoms išsiugdyti motyvaciją gyventi savarankiškai, o ne būti kontroliuojamoms. Tai įmanoma, kai teikiama parama kiekvieno nario savarankiškumui, kompetencijai ir siekiui rūpintis savimi bei kitais. Svarbu, kokią poziciją specialistas užima šeimos gyvenime – aktyvaus dalyvio, kuris dirba už šeimą, ar neutralaus, siekiančio šeimos nariams padėti patiems aktyviai

veikti savo gyvenime. Neutralumą išlaikyti padeda supratimas, kad specialistas atsiranda šeimos ir / ar atskirų jos narių gyvenime tik trumpam laikui, o šeima, tėvai ir vaikai gyvena nuolat kartu. Tai yra svari priežastis nedirbti už šeimą, pvz., vietoje tėvų auklėjant ar guodžiant vaiką; vietoje motinos ar tėvo įtikinėjant tėvą ar motiną laikytis nuoseklių reikalavimų vaikui ar daugiau įsitraukti į jo gyvenimą. Tėvai yra atsakingi už vaikų saugumo bei kitų poreikių užtikrinimą. Jei specialistas prisiima vienintelio eksperto dėl to, kas geriausia šeimai ir / ar jos nariui, pvz., vaikui, vaidmenį, tai jam taip pat bus pavesta spręsti šeimos sunkumą ar „sutvarkyti“ vaiką. Specialistas gali veiksmingiausiai padėti šeimai su ja bendradarbiaudamas – tuomet atsiranda lygiavertis santykis: specialisto kaip eksperto ir šeimos / tėvų kaip eksperto.

- **BŪTI SMALSIAM, UŽDUOTI ATVIRUS KLAUSIMUS IR NUOLAT TIKSLINTIS.** Šeimos nariai mieliau bendrauja ir suteikia reikiamos informacijos, kai specialistas užduoda kuo daugiau atvirų klausimų: *kas labiausiai Jums kelia rūpestį dėl vaiko? ką jau esate išbandę? kas veikė? kas – ne? kaip manote, kaip šioje situacijoje jaučiasi Jūsų vaikas?* Atviri klausimai skatina šeimą įsitraukti, apsvarstyti, kas jiems pavyksta, kas nepavyko, ko pritrūko. Smalsi „nežinančio“ specialisto pozicija skatina šeimos narius prisiimti asmeninę atsakomybę, jaustis išgirstiems ir neteisiamiems dėl jiems svarbių vertybių, o specialistui – išlaikyti neutralumą bei be išankstinių prielaidų kurti bendradarbiavimo santykius su šeima.
- **IEŠKOTI STIPRYBIŲ IR PARAMOS ŠALTINIŲ.** Specialisto atidumas ir dėmesingumas ne tik šeimos sunkumams, bet ir tam, kokių stiprybių turi kiekvienas narys, t. y. pastebėjimas, kas veikia, didina šeimos pasitikėjimą pagalbos teikėju. Šeimos nariai nori būti išgirsti ir suprasti, todėl domėkitės, kuo kiekvienas užsiima, kuo domisi, kaip padeda namuose, kokios vertybės jiems yra svarbios, ką nori veikti ateityje. Taip pat svarbu teirautis, kas iš šalies padeda tėvams ir jų vaikams, kuo padėti gali kiekvienas narys / išplėstinė šeima / bendruomenė, kokios paramos jie tikisi iš specialisto.
- **KELTI KONKREČIUS TIKSLUS IR IEŠKOTI SPRENDIMŲ.** Klausimai tėvams ir vaikams: *kas kaip galėtų būti esamoje situacijoje, kokius sunkumus šeimoje jums / tau svarbu spręsti, kad gyvenimas pagerėtų,* padeda šeimos nariams aiškiau suprasti tikslus ir ką kiekvienas iš jų gali padaryti dėl bendros gerovės. Šeima turi pasirinkti ir nuspręsti, kaip jie nori gyventi ateityje. Kartais su šeima tenka pradėti pokalbį nuo saugumo vaikams užtikrinimo (kai su ja jau dirba Vaiko teisių apsaugos ir / ar Socialinių paslaugų skyriaus darbuotojai) klausimų. Tėvai ne visuomet sutinka su institucijų išsakytais nuogastavimais, nes supranta juos kaip kaltinimą. Tokiais atvejais specialistas gali padėti šeimai užimdamas pagalbininko vaidmenį įveikiant sunkumus. Teisėjo, vertinančio, kas teisus, o kas kaltas, pozicija didina šeimos pasipriešinimą ir norą gintis. Skatinkite šeimą pačią ieškoti sprendimų, siūlykite kelti pasiekiamus tikslus ir eiti mažais žingsneliais (stiprinti, kas veikia).

2.2 ĮSITIKINIMAI, PADEDANTYS DIRBANT SU ŠEIMA

Dirbant su šeima svarbu tikėti ja ir jos galimybėmis įveikti krizę. Dažniausiai šeimos nariai turi tam tikrų priežasčių, skatinančių vienai ar kitaip pasielgti. Padėkite šeimoms, leisdami joms priimti savarankiškus sprendimus, susijusius su vaiko gerove. Pateikiame keletą esminių įsitikinimų apie šeimas, padedančių kasdieniame darbe (Edwards, 2011):

- Dauguma tėvų, kurie išgyvena krizes, pirmiausia siekia pasirūpinti savo vaikais ir geba būti geri tėvai. Jiems rūpi vaikų gerovė.
- Daugumai suaugusiųjų, kurie susiduria su gyvenimo sunkumais, reikia papildomos paramos ir pagalbos, kad jie galėtų atlikti tėvų vaidmenį.
- Dauguma vaikų, kuriems reikalinga pagalba, gyvena šeimose, patiriančiose daugybę sunkumų.
- Vaikai nori didžiuotis savo tėvais (todėl svarbu padėti tėvams tapti kuo geresniais).
- Visi šeimos nariai nori tų pačių dalykų, tokių kaip saugumas, meilė ir sutarimas.
- Pati šeima yra savo gyvenimo ekspertai ir jie geriausiai žino savo situaciją.
- Šeimos turi stiprybių ir yra atsparios krizėms.
- Tėvai kenkia savo vaikams dažniausiai dėl to, kad patys išgyvena labai sunkų laikotarpį.

2.3 TURIMI IR SVARBŪS ĮGYTI ĮGŪDŽIAI

Šeimos ar jų nariai patenka pas specialistus dėl įvairių priežasčių (križių, sudėtingų traumų ar kt.) ir įvairiais būdais: vieni patys kreipiasi, kitus nukreipia institucijos. Dažnas reiškinys konsultuojant šeimas yra baimė, nenoras, pasipriešinimas bendrauti ar kalbėtis jautriomis temomis su specialistais; šeimos nariai gali būti prislėgti ir užsidarę arba labai emocionaliūs ir audringai reikšti emocijas (pvz., pyktį). Šios reakcijos dažniausiai susijusios ne su specialisto asmeniu, o su jo atliekamu vaidmeniu ir šeimos narių išgyvenimais dėl esamos situacijos. Reikia pripažinti išgyvenimus, nes kitu atveju įtampa gali sustiprėti ir paveikti santykius tarp specialisto ir šeimos.

Kaip reaguoti į pasipriešinimą ir stiprias emocijas?

* **Priimkite emocijas** – pripažinkite, kad šeimos nariai turi teisę būti pikti ar nusiminę dėl savo padėties ir kad tai yra normali reakcija į sudėtingą situaciją.

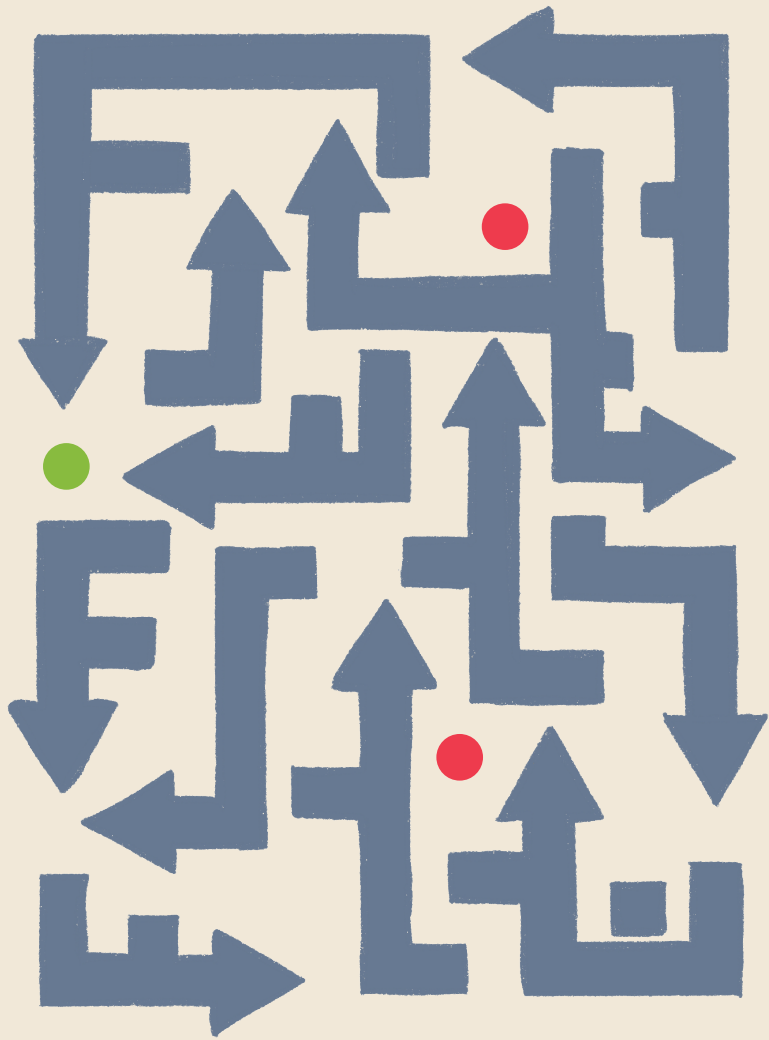
* **Skatinkite išreikšti jausmus** – skirkite laiko šeimos nariams pasakyti, ką mano apie savo situaciją ir kaip dėl to jaučiasi nemėgindami stabdyti ar raminti. Išimtis – jei asmuo grasina arba rizikuoja pakenkti sau, kitiems ar turtui.

* **Venkite gynybinės reakcijos** – pripažinkite, kad šeimos nariai yra stresinėje situacijoje ir išsilieja specialistui, kuris galbūt yra vienintelis prieinamas asmuo, galintis padėti spręsti problemą. Ginčytis, neigti, kaltinti, pakeisti temą ar staigiai pasitraukti yra neproduktyvu – labiau tikėtina, kad situacija pablogėtų. Naudinga atsižvelgti į tai, kas sukėlė šeimos nario reakciją. Pvz., jei narys sako, kad jo niekas nesiklauso, pagalvokite, iš kur toks jausmas gali kilti (iš jūsų, kaip specialisto, kitų šeimos narių, baimės dėl to, kas nutiks, praleistos ar nesuprastos informacijos ir t.t). Pasakymas, kad klausotės, nepadės. Paprašykite apie tai daugiau pasikalbėti.

* **Valdykite savo jausmus** – stiprūs šeimos narių jausmai (nerimas, pyktis, liūdesys) specialistui gali kelti nerimą ir baimę dėl to, kas nutiks ir ką daryti. Kiek įmanoma valdykite kylančią įtampą (pvz., šiek tiek atsiribokite, galite net fiziškai atsitraukti), kad išvengtumėte neapgalvotų reakcijų. Kai šeimos nario elgesys žeidžia ir (arba) yra agresyvus, specialistas turėtų nutraukti pokalbį ir pasiūlyti pertraukėlę ar kitą susitikimo laiką. Pvz.: *„Matau, kad šiuo metu esate labai supykę ir turite teisę taip jaustis, tačiau negaliu priimti Jūsų keiksmožodžių. Ką aš, kaip specialistas, norėčiau padaryti, tai pasiūlyti pertraukėlę nusiraminti / atidėti mūsų susitikimą kitai dienai, kad galėtume ramiau aptarti jūsų situaciją.“*

* **Atpažinkite neigimą** – jei pastebite, kad situacijose, kuriose būtų natūralu tikėtis emocinės šeimos narių reakcijos, o jos nėra, naudinga tai aptarti. Galite paminėti nario reakciją ir paskatinti apie tai pasikalbėti: *„Ką tik pasakojote apie labai skaudų įvykį ir būtų suprantama, jeigu dėl to jaustumėte liūdesį. Atrodo, kad Jums viskas gerai, o aš tik galvoju, ar iš tikrųjų taip jaučiatės.“*

* **Pateikite tinkamą informaciją** – specialistai turėtų sąžiningai pripažinti savo profesinio lauko vaidmenį ir pareigas, taip pat būti realistiški dėl to, kas turi įvykti, ir tikėtinų rezultatų. Informacijos slėpimas arba sumažinimas yra ne-naudingas ir atima kliento galią. Informacijos teikimas leidžia šeimos nariams priimti pagrįstus sprendimus.

III. DARBO SU ŠEIMA KRYPTYS

3.1 PAGRINDINĖS DARBO SU ŠEIMA KRYPTYS

Pateikiame pagrindines darbo su šeima kryptis:

- Vaiko saugumo bei pagrindinių poreikių užtikrinimo įvertinimas ir sunkumų nustatymas.
- Pagalba tėvams:
 - tėvystės įgūdžių stiprinimas ir ugdymas, bendradarbiavimo stiprinimas;
 - psichoedukacija apie vaikų raidos ypatumus, elgesio ir emocijų sutrikimus / sunkumus;
 - emocijų reguliavimo, streso valdymo ir konfliktų sprendimo įgūdžių stiprinimas;
 - bendratėvystės ir bendradarbiavimo įgūdžių stiprinimas (skyrybų atvejais);
 - psichikos sveikatos stiprinimas;
 - priklausomybės ligų gydymas.
- Tėvų ir vaikų ryšio stiprinimas.
- Tarpusavio santykių kokybės šeimoje gerinimas (bendravimo, bendradarbiavimo, emocijų reguliavimo, konfliktų sprendimo, streso valdymo įgūdžių stiprinimas).
- Pagalba šeimai įveikti krizę:
 - natūralios krizės (pvz., paauglio ir tėvų tarpusavio konfliktai);
 - dėl netekties ar kitų ūmių traumų;
 - susidūrus su šeimos nario sunkia / lėtine liga / psichikos sutrikimu;
 - išgyvenant skyrybas;
 - dėl smurto artimoje aplinkoje, vieno ar abiejų tėvų priklausomybės ligų.

3.2 KONFIDENCIALUMO IR SAUGUMO KLAUSIMAI, DIRBANT SU ŠEIMOS NARIAIS

Kiekviena profesija turi savo etikos kodeksą (pvz., Psichologų profesinės etikos kodeksas, Socialinių darbuotojų etikos kodeksas, Socialinių paslaugų srities darbuotojų etikos kodeksas), kuriame aptariami ir konfidencialumo klausimai.

Šeimos nariai neretai bando kalbėti per trečią asmenį (t. y. nekalbėti tiesiogiai vienas su kitu), todėl svarbu, kad susitikimų metu skatinti šeimos narius kalbėtis tarpusavyje (t.y. vienas su kitu), bet ne per specialistą, kaip tarpininką. Jei kuris nors narys atskleidžia jums paslaptį ir nenori, kad kiti apie tai sužinotų, skatinkite jį atskleisti paslaptį šeimai. Jeigu atsisako, aptarkite priežastis ir paminėkite, kad pagalba šeimai gali būti mažiau veiksminga, jeigu nenorima visapusiškai įsitraukti į procesą. Galite suteikti paslapties pranešėjui pasirinkimą, pvz., kad kam iš šeimos narių patiktėtų atskleisti savo paslaptį visai šeimai.

Saugumo klausimai. Pirminis specialisto uždavinys – rūpintis, kad šeimos nariai jaustųsi saugūs (ne tik specialisto konsultacijoje, bet ir namie / bendruomenėje). Rekomenduojama nenaudoti jokių kitų intervencijos metodų, kol yra pavojus kurio nors nario – ypač vaiko – saugumui. Būtina įvertinti, ar yra tokių rizikos veiksnių kaip:

- savižudybė ar žalojimasis;
- smurtinis elgesys ar nepriežiūra;
- gebėjimas valdyti stiprius jausmus ir stresą;
- psichotropinių medžiagų (pvz., gydytojų priskirtų) netinkamo vartojimo rizika;
- įvairių priklausomybių (nuo lošimų, interneto, santykių, gydytojo nepri skirtų psichotropinių medžiagų ir kitų medikamentų, inhaliatorių, lakiųjų medžiagų ir psichoaktyviųjų medžiagų) rizika.

Jei specialistas nustato, kad yra smurto, savižudybės ar sunkaus psichikos sutrikimo rizika arba kitos priežastys, dėl kurių būtina skubiai reaguoti ir teikti specializuotą pagalbą, informuoja atitinkamas institucijas (Vaiko teisių ir įvaikinimo tarnybą arba policiją) ir nukreipia šeimos narius kitų specialistų (pvz., psichiatro, šeimos gydytojo, priklausomybių ligų gydytojo) konsultacijoms.

Įvertinus rizikos veiksnius, užtikrinus šeimos narių, ypač vaikų, saugumą ir nukreipus šeimą specializuotai pagalbai (pvz., priklausomybės ligų specialisto, psichiatro), toliau tęsiamas darbas su šeima, atsižvelgiant į patiriamus sunkumus.

IV. DARBO SU ŠEIMA FORMOS IR BŪDAI

4.1 ŠEIMOS SUNKUMŲ VERTINIMAS

Visos šeimos vertinimas yra sudėtingas procesas ir galima įvertinti įvairius jos gyvenimo aspektus. Dažnai iškyla diskusijų, kieno poreikius vertinti pirmiausia – vaiko ar tėvų – ir kieno poreikiai yra svarbiausi. Šeimos vertinimas turi būti atliekamas iš vaiko poreikių perspektyvos, įvertinant, kiek visa šeima ar kiekvienas narys yra pažeidžiami, ir siekiant suprasti, kokią tarpusavio įtaką turi tėvų gerovė, vaikų patirtys ir santykiai šeimoje, kokie išorės veiksniai (pvz., išėitinė šeima, kaimynystė ir kt.) ir kokį (teigiamą / neigiamą) poveikį daro šeimai, kad būtų galima nustatyti veiksmų planą. Net kai specialistas susitinka tik su tėvais (pvz., dėl piktnaudžiavimo narkotinėmis medžiagomis), pagrindinis klientas yra vaikas. Specialistas turi įvertinti, kaip sunkumai, susiję su tėvais, paveiks vaiko raidą ir kokios paslaugos padėtų jiems įveikti sunkumus, kad būtų sumažinta rizika vaikui.

Reikia atskirai įvertinti suaugusiųjų asmeninius ir jų, kaip tėvų, poreikius bei atsižvelgti į šeimos gyvenimo įtaką suaugusiajam. Kodėl? Suaugusiųjų gerovė tiesiogiai susijusi su tėvystės vaidmens kokybe, o tėvystės kokybė tiesiogiai susijusi su vaiko gerove (už ją šeimoje atsakingi tėvai). Kiekvienam iš tėvų atsakomybė už vaikų auklėjimą yra didelis iššūkis. Kartais tėvai patys tampa prievartos ir išnaudavimo aukomis, tuomet suaugusiesiems ypač reikia paramos. Jei tėvų poreikiai nepatenkinami, tai gali turėti įtakos vaikų sveikatai, raidai ir kartais saugumui.

Specialistui svarbu suprasti šeimoje vykstančius procesus – tai yra pagrindas. Jie parodo, kaip (Mainstone, 2014):

- suaugusiųjų / tėvų psichikos sveikata turi įtakos vaikų psichikos sveikatai ir raidai;
- suaugusiųjų / tėvų psichikos sveikata veikia tėvystės vaidmens kokybę ir šeimos santykius;
- tėvystė ir šeimos santykiai (vaikų ir tėvų ryšys) turi įtakos suaugusiųjų / tėvų psichikos sveikatai;
- vaikų psichikos sveikatos ir raidos poreikiai gali turėti įtakos suaugusiųjų / tėvų psichikos sveikatai;
- apsauginiai veiksniai, šeimos ir atskirų jos narių atsparumas bei prieinami ištekliai gali teigiamai prisidėti prie šeimos gyvenimo;
- rizikos veiksniai ir stresoriai gali turėti neigiamos įtakos šeimos gyvenimui;

- teikiamos paslaugos suaugusiesiems ir vaikams paveikia šeimos gyvenimo kokybę;
- šeimos gyvenimą veikia kultūros ir bendruomenės įtaka.

Šių procesų supratimas padeda nustatyti:

- kokie yra suaugusiųjų asmeniniai poreikiai (pvz., bendravimo, emocijų reguliavimo, konfliktų sprendimo įgūdžių stiprinimas, psichikos sveikatos / priklausomybių specialisto, psichologo, poros konsultacija, šeimos mediacija);
- kokios pagalbos jiems reikia, kad galėtų tinkamai atlikti tėvystės vaidmenį ir rūpintis savo vaikais (pvz., streso valdymo, tėvystės įgūdžių stiprinimas, bendratėvystės grupės, psichoedukacija, šeimos mediacija, šeimos, psichologo konsultacija);
- kokie yra vaikų raidos poreikiai ir kokios paramos reikia jų tėvams, kad galėtų atliepti vaikų poreikius (pvz., psichoedukacija apie įvairius elgesio ir / ar emocijų sutrikimus, paauglystės krizes, tėvystės ir tėvų bendradarbiavimo įgūdžių stiprinimas, psichologo, šeimos konsultacija);
- kokių paramos išteklių šeimai trūksta, kad galėtų įgyvendinti pagrindinius savo gyvenimo uždavinius (pvz., pastovių ugdymo, sveikatos priežiūros paslaugų prieinamumo ir pasiekiamumo, pagalbos rūpinantis mažamečiais ir / ar sudėtingų raidos sutrikimų bei poreikių turinčiais vaikais).

Šeimos sunkumų vertinimą atlieka specialistas, aktyviai klausydamasis, suteikdamas grįžtamąjį ryšį ir informaciją. Pokalbyje su specialistu dalyvauja abu tėvai ir vaikas (-ai). Specialistas apžvelgia šeimos narių gyvenimą (dabartį, ateitį, stiprybes) ir patiriamus sunkumus, susijusius su tėvų bei vaikų gerove.

Kas svarbu susitinkant su šeima:

- Visada apibrėžkite savo vaidmenį šeimos sunkumų vertinimo metu ir aiškiai nurodykite, kokias paslaugas galite pasiūlyti bei kokiam specialistui nukreipiate.
- Įsitikinkite, ar šeimoje vaiko gerovė yra pirmasis prioritetas.
- Nustatykite, kokios paramos ar įgūdžių reikia tėvams arba suaugusiesiems, kurie šeimoje atlieka tėvų vaidmenį. Jei tėvams sumažės įtampa, jie gebės labiau rūpintis vaikais. Jei vaikais rūpinasi vienišas tėvas ar mama, padėkite rasti suaugusiųjų paramos.
- Orientuokitės į problemos sprendimą – nustatykite sprendžiamas proble-

mas / sunkumus. Daugeliui šeimų dažnai pagrindinis rūpestis yra saugumas, išgyvenimas ir sudėtingų gyvenimo sąlygų palengvinimas, o ne šeimos santykių praturtinimas.

- Atliekant vertinimą, svarbu atkreipti dėmesį į šeimos stipriąsias puses ir krizės įveikos gebėjimus, papildomai nustatant asmeninius ir tarpusavio santykių sunkumus.
- Būkite jautrūs ir gerbkite šeimos kultūrinius bei kalbos skirtumus.

Klausimai, kuriuos specialistas, dirbantis su šeima, turi kelti:

- kokių įgūdžių trūksta suaugusiajam, kad jis ar ji sugebėtų būti geresnis tėvas ar mama?
- kaip tėvystės vaidmuo paveikė suaugusiojo gerovę?
- ar vaiku tinkamai rūpinamasi?
- ar abu tėvai turi tinkamus gebėjimus pasirūpinti vaikų poreikiais?
- ar vienas iš tėvų (ar abu) gali apsaugoti vaiką?

Į sprendimus orientuotas planas remiasi šiais pagrindiniais klausimais:

- su kokia (-iomis) stresą keliančia (-iomis) situacija (-omis) susiduria šeima?
- kuris sunkumas kelią didžiausią įtampą?
- kokie šeimos pajėgumai susidoroti su esama situacija?
- kurią pagalbos formą šeima nori išbandyti pirmiausia?
- kokios šeimos stiprybės ir turimi resursai gali padėti išspręsti kilusius sunkumus?

Vaikų patirčių supratimas

- Sunkumų turinčių tėvų elgesys skirtingai veikia kiekvieną vaiką šeimoje.
- Atkreipkite dėmesį ne tik į vaikus, kurie turi išorėje pastebimų sunkumų (pvz., elgesio), bet ir į tuos, kurie neparodo savo sunkumų („geruosius“), – jie neretai taip pat patiria sunkumų, tokių kaip tėvų vaidmens perėmimas, emocijų slopinimas / išstūmimas ir pan.
- Kiekvienas vaikas yra unikalus, turi unikalių asmeninių poreikių, savo tapatybę ir jį veikia unikalūs iššūkiai, su kuriais jis susiduria.

Galimi klausimai vaikui, atliekant šeimos sunkumų vertinimą

Šie klausimai gali padėti atskleisti vaiko šeimos situaciją ir šeimos dinamiką:

- Ar galėtum įvardyti asmenis, kurie tau yra svarbūs? Kuo jie tau yra svarbūs?
- Kas tau padeda, kai būna sunku?
- Kas šeimoje daugiausiai žino apie sunkumus, kuriuos šiuo metu patiri?
- Kaip manai, kaip tave galėtų apibūdinti tavo šeima? Kokias tavo stiprybes ir gebėjimus jie paminėtų?
- Su kuo šeimoje jautiesi artimiausias (-ia)?
- Ar tavo šeimoje įprasta pasakyti, kaip jautiesi? Ar galima džiaugtis, liūdėti, pykti?
- Ar buvo situacijų, kai nerimavai dėl kurio nors iš šeimos narių? Kas sukėlė nerimą? Kaip pavyko su juo susidoroti?
- Ką veiki kartu su tėčiu / mama? Ar turite kokių ypatingų veiklų (užsiėmimų) kartu su vienu iš jų ar abiem?

4.2 ŠEIMOS NARIŲ ŠVIETIMAS IR PSICHOEDUKACIJA

Tai požiūris ir tam tikri konkretūs metodai, skirti padėti šeimai. Švietimas ir psichoedukacija padeda skatinti narių įžvalgas ir supratimą apie sunkumų priežastis, sprendimo būdus, pagalbos priemones, įvairių įgūdžių reikšmę šeimos gyvenime ir kt. Konkretūs atsakymai į klausimą „kodėl?“ (pvz., informacija apie vaikų ir tėvų ryšio svarbą, vaikų poreikius skirtingais raidos etapais, įvairių įgūdžių: socialinių, tėvystės, sprendimų priėmimo, streso atpažinimo ir įveikos, konfliktų sprendimo, naudą, taip pat apie socialinių ryšių kūrimo ir paramos reikšmę, jausmų atpažinimo ir tinkamos išraiškos svarbą, įvairias pagalbos formas, jų prieinamumą ir kt.) motyvuoja šeimą įsitraukti į pagalbos procesą ir aktyviau dalyvauti jame.

Gali teikti įvairių sričių specialistai, dirbantys su šeima.

Trukmė / intensyvumas – nuolat.

Tikslai:

- įvertinti, kokie šeimos gyvenimo įvykiai gali / galėjo turėti reikšmės sunkumams atsirasti;

- skatinti ir motyvuoti šeimos narius prašyti ir priimti pagalbą;
- nustatyti, kokios informacijos ar įgūdžių šeimos nariams trūksta;
- pastebėti ir įvertinti kiekvieno nario stiprybes ir turimus tinkamus įveikos įgūdžius;
- paaiškinti rekomenduojamos pagalbos metodus, jų naudą, nurodant konkrečius teikėjus;
- kartu su šeimos nariais atrasti turimus resursus;
- padėti susidoroti su sielvartu dėl ligos, po santykių nutrūkimo, skyrybų ir netekties.

Priemonės: naudinga turėti vaizdinių ir informacijos priemonių (leidinių, straipsnių ir kt.).

4.3 ŠEIMOS KONSULTAVIMAS

Konsultavimas yra darbo su šeima metodas, padedantis tikslingai spręsti esamą konkrečią šeimos ar jos nario situaciją ar sunkumą per tam tikrą ribotą laiką (trumpalaikis pagalbos būdas).

Gali teikti: šeimos konsultantu Lietuvoje gali dirbti asmenys, įgiję aukštąjį universitetinį socialinių mokslų srities psichologijos, socialinio darbo, socialinės pedagogikos ir edukologijos krypties išsilavinimą bei išklaušę specializuotus kursus šeimos konsultavimo tema (ne mažiau 40 ak. val.). Konsultacijas gali teikti tiek psichoterapeutas, tiek konsultantas, o psichoterapiją vykdyti gali tik atitinkamą kvalifikaciją turintis specialistas.

Trukmė / intensyvumas – nuo 1–2 konsultacijų pagal šeimos poreikį.

Tikslai: šeimos konsultantas pataria, informuoja bei padeda šeimai sprendžiant įvairius konkrečius klausimus, siūlo konkrečius problemų sprendimo būdus, pvz., vaikų auklėjimo, konfliktų sprendimo, pykčio valdymo, streso atpažinimo ir valdymo klausimais.

4.4 ŠEIMOS MEDIACIJA

Mediacija taikoma, jei bent vienas iš poros yra tvirtai apsisprendęs skirtis arba jau yra išsiskyrę ir su kitu iš tėvų turi neišspręstų konfliktų dėl rūpinimosi vaiku (-ais). Šeimos mediatorius taip pat gali padėti spręsti kilusius konfliktus šeimoje tarp paauglių (nuo 14 m.) ir tėvų / globėjų / įtėvių; tarp pilnamečių vaikų ir tėvų / globėjų / įtėvių; tarp suaugusių šeimos narių ir / ar giminaičių dėl sveikatos priežiūros, vienam iš jų sergant sunkia liga.

Gali teikti: mediatoriumi Lietuvoje gali dirbti asmenys, įgiję aukštąjį universitetinį išsilavinimą, išklaušę kursus mediacijos tema (ne mažiau 40 ak. val.) bei išlaikę mediatorių egzaminą.

Trukmė / intensyvumas: mediacijos susitikimų vidurkis – 4–6 susitikimai po 1 val. Kartais tėvai susitaria, kad ir ateityje kreipsis į mediatorių, kai nepavyks patiems savarankiškai išspręsti iškilusių nesutarimų.

Tikslai: mediacija gali padėti susitarti dėl santuokos nutraukimo pasekmių (turto, įsipareigojimų pasidalijimo ir kt.), lygiavėrcio rūpinimosi vaiku, bendravimo su juo tvarkos (apimant ir tėvystės planą), turinio ir būtinųjų elementų, taip pat dėl vaiko gyvenamosios vietos ir išlaikymo.

4.5 ŠEIMOS PSICHOTERAPIJA

Psichoterapija gali vykti su visais arba keliais šeimos nariais, sprendžiant šeimos sunkumus. Ji gali būti įvairių formų, priklausomai nuo praktikuojančio asmens taikomos teorinės perspektyvos (išskiriamos šios pagrindinės šeimos psichoterapijos mokyklos: struktūrinė, strateginė, šeimos sistemų, kognityvinė-elgesio, psichoanalitinė).

Gali teikti: šeimos psichoterapeutu gali būti asmuo, įgijęs aukštąjį universitetinį išsilavinimą, socialinių mokslų srities psichologijos arba socialinio darbo krypties bakalauro ir magistro kvalifikacinį laipsnį arba medicinos krypties studijas ir įgijęs sveikatos mokslų magistro kvalifikacinį laipsnį bei baigęs podiplomines 4-erių metų šeimos psichoterapijos studijas.

Trukmė / intensyvumas – ilgalaikis procesas (gali trukti ir keletą metų).

Psichoterapijos procese psichoterapeutas gilinasi į poros / šeimos istoriją, įvertina praeities įtaką dabartinei santykių dinamikai, kad suprastų gilesnes sunkumų priežastis, trukdančias porai / šeimai įveikti sunkumus santykiuose, ir taiko įvairias psichoterapijos technikas bei metodus, padedančius porai / šeimai siekti pokyčių ir santykių augimo.

4.6 SPECIALISTO RŪPINIMASIS SAVIMI (PROFESINĖ PRIEŽIŪRA / SUPERVIZIJA)

Darbe su šeima profesinė priežiūra (supervizija) specialistams yra būtinybė. Sprendžiant sudėtingas šeimų situacijas (pvz., smurtas, konfliktiškos skyrybos, trauma ir kt.) svarbu aptarti jas (laikantis konfidencialumo) individualioje ar grupės supervizijoje. Profesinės priežiūros (supervizijos) susitikimai padeda geriau suprasti vykstančius procesus, gauti naudingų įžvalgų, atrasti savo stiprybes, sumažinti perdegimo ir / ar antrinės traumos riziką bei ugdyti profesines kompetencijas.

V. DARBO SU ŠEIMA METODAI

5.1 PAGRINDINĖS SUSITIKIMO SU ŠEIMA DALYS

Pirmo susitikimo su šeima struktūra:

1. Įtraukimas: paprašykite visų šeimos narių dalyvauti pirmame susitikime.

2. Susipažinimas. Paprastai tam pakanka maždaug 3–5 min. Pradėkite draugiškai, maloniu tonu, kad šeima turėtų galimybę prisitaikyti prie erdvės, vietos ir specialisto. Parodykite, kad visi nariai jums yra svarbūs ir su jais susipažinkite.

a. Atvykus šeimos nariams, pasisveikinkite ir paprašykite susėsti į iš anksto sustatytą kėdžių ratą. Paklauskite kiekvieno vardo ir paprašykite trumpai papasakoti apie save (mokyklą, darbą, pomėgius ir pan.).

b. Pradėkite nuo vieno iš tėvų. Jei dalyvauja abu, pradėkite nuo to, kuris neskambino dėl susitikimo, – tai subalansuoja dalijimąsi informacija ir pritraukia (turbūt) mažiau suinteresuotąjį dalyvauti. Nuo tėvų pereikite prie susipažinimo su vyriausiu vaiku ir tęskite iki jauniausiojo. Tokia kreipimosi į šeimos narius seka palaiko natūralią šeimos hierarchiją.

c. Pasiteiraukite apie išeitinę šeimą (senelius, dėdes, tetas) ir kitus asmenis, kurie susiję su šeima (draugai, kaimynai, kiti specialistai).

d. Neskaitinkite diskusijos apie pateiktą problemą, kol nepakalbėsite su kiekvienu nariu.

3. Problema: paprašykite kiekvieno nario apibrėžti problemą taip, kaip ją supranta.

a. Seka yra tokia pati kaip susipažinimo etape: pradėkite nuo tėvų, tada eikite nuo vyriausio vaiko iki jauniausiojo.

b. Būdai paklausti apie problemą:

Kas šiuo metu jums / tau kelia didžiausią susirūpinimą šeimoje?

Kaip aš galiu jums / tau padėti tą rūpestį išspręsti?

c. Išklauskite kiekvieno nario požiūrį į problemą. Galite apibendrinti savo supratimą apie tai, ką kalbėtojas pasakė, ar pasitikslinti. Šiuo metu neraginkite nė vieno

iš narių atskleisti informacijos ar jausmų, kurių jis nenorėtų atskleisti taip anksti, bei nesistenkite padėti kalbėtojui kitaip pamatyti problemą ar pasiūlyti sprendimų.

d. Svarbu švelniai valdyti susitikimo eigą, neleidžiant plačių diskusijų tarp narių, kol kiekvienam nebus suteikta galimybė išsakyti savo nuomonę.

e. Problemos aiškinimasis padeda įvertinti šeimos narių motyvaciją konsultuotis, aptarti šeimos ir specialisto vaidmenis bei tyrinėti tam tikras šeimos gyvenimo sritis.

4. Tyrinėjimas skirtas išsamiau išnagrinėti pateikiamą problemą (kas, ką, kur, kada) ir stebėti, kaip šeima veikia. Šis etapas yra pagrindinė pirmojo susitikimo dalis, trunkanti didžiąją laiko dalį.

a. Siekite sužinoti daugiau apie pateiktą problemą ir leiskite šeimos nariams pasikalbėti jiems aktualia tema. Klausykite ir stebėkite visus narius, palaikykite jų pastangas.

b. Jei reikės, paprašykite nedalyvaujančių narių prisijungti prie pokalbio tarp kitų dviejų narių („*Ką manote (-ai) apie tai?*“). Tai suteiks informacijos apie kiekvieno nario santykius su kitais (kas kieno pusėje, kas aktyviausias ir neaktyviausias, kas turi tariamą galią ir pan.).

5. Uždarymas: konsultantas užbaigia sesiją.

a. Sukurkite motyvaciją šeimos nariams grįžti, nurodydami jų stipriąsias puses ir dabartines pastangas pagerinti šeimos gyvenimą.

b. Suteikite viltį, kad kituose susitikimuose jie turės galimybių vis daugiau prisidėti prie šeimos gerovės. Jei reikia, paaiškinkite savo vaidmenį ir darbo esmę.

c. Susitarkite dėl kitos sesijos.

Pirmasis susitikimas su šeima yra vienas svarbiausių. Jo tikslas – suprasti, o ne pakeisti šeimą. Kitų susitikimų struktūra išlieka ta pati. Keičiasi tik susitikimo pradžia: šeimos narių pasiteiraujama, kas naujo įvyko nuo praėjusio susitikimo, aptariami susitarimai / namų užduotys (jei tokių buvo) (kas pavyko / nepavyko ir kokios sėkmės / nesėkmės priežastys), jei atvyksta naujas narys, susipažįstama su juo / ja. Pradedami įgyvendinti pagalbos plane ir / ar su šeima numatyti uždaviniai.

5.2 BENDROSIOS DARBO SU ŠEIMA GAIRĖS

* **Svarbi fizinė konsultavimo aplinka.** Tai, kaip šeimos nariai įsikurs konsultacijos patalpoje, turės įtakos jų sąveikai susitikimo metu (sunku priversti vengiantį bendrauti tėvą ar paniurusį paauglį įsitraukti į užsiėmimą, jei slepiasi kampe). Patalpa turi būti pakankamai erdvi, kad šeimos nariai ir konsultantas jaustųsi patogiai. Jei įmanoma, kėdės turi būti vienodo aukščio, kilnojamos ir išdėstytos ratu.

* **Darbas su visa šeima.**

a. Visi šeimos nariai turėtų dalyvauti pirmame susitikime: „*Mums svarbu su visa šeima susitikti, kad suprastume, kaip galime jums padėti.*“

b. Pirmojo pokalbio metu teiraukitės apie išplėstinę šeimą (brolius ir seseris, senelius, tetas, dėdes ir kt.) bei kitus svarbius asmenis (draugus, specialistus ir kt.). Naudingas klausimas – „*Kas dar žino apie problemą?*“. Gaukite pakankamai informacijos, kad galėtumėte pamatyti šeimos problemą platesniame socialiniame kontekste. Galbūt paaiškės, kad naudinga įtraukti kai kuriuos iš tų žmonių į kitus susitikimus.

* **Įtraukite šeimą kuo anksčiau.**

a. Jei problema iš pradžių pateikiama kaip vieno nario (pvz., vieno iš tėvų ar vaiko), geriausia pradėti nuo susitikimo su visa šeima, o ne individualaus konsultavimo.

b. Jei problemą turintis asmuo atvyksta vienas, gaukite jo leidimą telefonu susisiekti su šeimos nariais ir pakviesti juos į antrą užsiėmimą. Pasakykite, kad svarbu matyti visus, gyvenančius namuose. Išimtis: jei problema yra sutuoktinių / partnerių santykiuose ir tėvai reikalauja palikti vaikus nuošalyje, vykdykite jų norus. Tačiau vaikai turėtų dalyvauti vėlesniame pokalbyje, kad galėtų plačiau suvokti šeimos santykių modelius.

c. Krizės metu arba iš karto po jos naudingiausia kviesti visus šeimos narius. Šiuo metu jie yra imliausi pagalbai ir jautriausi pokyčiams.

* **Įtraukite trūkstamus šeimos narius.**

a. Šeimos nario neatvykimą visada aptarkite pokalbio pradžioje: „*Maniau, kad Gitana / Vilius ateis šiandien. Kas nutiko?*“

b. Skatinkite šeimą pakviesti į susitikimą neatvykusį narį („*Kas gali pakviesti Gitaną / Vilių prisijungti prie mūsų?*“). Jei tai nepadeda, paprašykite leidimo susisiekti su neatvykusiu nariu telefonu ir pakviesti jį į kitą susitikimą.

c. Skambindami neatvykusiam nariui, pabrėžkite jo svarbą konsultuojant („*Jūsų šeimai reikia Jūsų pagalbos*“). Paminėkite, kad siekiate būti neutralus, tačiau sunku išlaikyti šią poziciją, kai išgirstate tik vieną istorijos pusę („*Apie jus žinau tai, ką girdžiu iš jūsų žmonos, vyro, vaikų ir kt.*“).

Gali prireikti individualaus pokalbio su nedalyvaujančiu nariu, kad sužinotumėte jo nuomonę apie šeimos situaciją, arba net ir dviejų susitikimų, kad besipriešinant / motyvacijos neturintis narys būtų įtrauktas į šeimos sesijas.

*** Sutelkite dėmesį į šeimos pateikiamą problemą.**

a. Visada klauskite, kaip šeima supranta savo problemą (nežiūrint į tai, kad galbūt jau žinote iš nukreipusios šeimą ar narį pagalbai institucijos). Šeimos nuomonės negirdėjimas, problemų pakeitimas (pvz., iš vaiko mokyklos problemos į tėvų konfliktą) gali greitai sukelti painiavą, neigimą, pyktį ir pasitraukimą iš konsultacijų.

b. Vėliau, kai pateikiama problema pagerės, galite sutelkti dėmesį į kitų problemų sprendimą.

*** Prisijunkite prie šeimos.**

a. Prisijungimas yra metodas, kuriuo užmezgamas ryšys tarp konsultanto ir šeimos narių. Kliento ir konsultanto ryšio užmezgimo procesas vyksta bet kokios formos konsultacijose, tačiau jo svarba, dirbant su šeima, yra dar didesnė, nes reikia bendradarbiauti su visais nariais, nepaisant dažnai prieštarų požiūrių šeimoje.

b. Prisijungimas apima aktyvų klausymąsi, teigiamų dalykų pastebėjimą, pritaikymą prie šeimos narių nuotaikų (bent jau iš pradžių), jų žodžių ir metaforų pakartojimą, prisiderinimą prie kiekvieno nario (įvairiais būdais), nuoširdų norą suprasti ir susirūpinimo parodymą, vilties suteikimą.

c. Ypatingą dėmesį skirkite jungimuisi su labiausiai priešišku ar nebendradarbiaujančiu nariu, ypač jei jis turi galią nutraukti šeimos dalyvavimą konsultacijose.

*** Skatinkite šeimos narius kalbėtis tarpusavyje.**

a. Dažnai šeimos nariai kalbasi tiesiogiai su specialistu, o ne vienas su kitu, todėl specialistą laiko pokalbių centre. Toks konsultanto vaidmuo yra tinkamas, tačiau taip pat reikia, kad nariai bendrautų tarpusavyje, spręsdami jiems svarbius klausimus. Galite tiesiog nurodyti: „Dabar aptarkite su vyru / dukra / sūnumi ar visi kartu šį klausimą. Aš atsitrauksiu, kol jūs kalbėsitės.“

b. Kol šeimos nariai kalbasi vienas su kitu, galite – būdami labiau atsitraukę – stebėti sąveiką ir santykių modelius, stipriąsias puses, lankstumą ir kt., padėti jiems nenuolti nuo aptariamų temų, paremti kiekvieno pastangas, įtraukti kitus į pokalbį (jei reikia), apsaugoti pokalbį nuo kitų (jei reikia), pereiti prie problemų sprendimo.

c. Neatsakinėkite į klausimus, į kuriuos gali arba turėtų atsakyti šeimos narys susitikimo metu (Narys specialistui: „*Tai, Jūsų nuomone, jis teisingai daro?*“ Specialistas: „*Tai geras klausimas. Paklauskite jo.*“).

d. Neskubėkite skatinti tėvų, kurie yra emociškai nutolę vienas nuo kito, kalbėtis jautriais klausimais. Iš pradžių jiems tai gali būti sunku, o per ankstyvas raginimas gali sukelti pasipriešinimą dalyvauti susitikimuose.

* **Ieškokite stiprybių.**

a. Visos šeimos, kurios ateina pasikonsultuoti, turi stipriųjų ir teigiamų savybių – geba daugelį dalykų daryti tinkamai. Visiškai susitelkti ties problemomis ir silpnybėmis šeimoje yra didelė klaida. Praktika rodo, kad šeimos keičiasi ne todėl, kad mano, jog kažkas, ką daro, yra neteisinga, o todėl, kad jaučia paramą savo pastangoms keistis.

b. Stebėkite šeimos narių bendravimą, veiksmus, tada suraskite teigiamus ir stiprius jų bendravimo aspektus bei apie tai pasakykite („*Jūs turite skirtingas nuomones šiuo klausimu, bet akivaizdu, kad galite susitarti dėl svarbių dalykų net tada, kai tai nepatogu*“).

c. Taikykite teigiamos reikšmės suteikimą. Tai metodas, pagrįstas prielaida, kad kiekvienas neigiamas elgesys, mintis ar pareiškimas turi teigiamą jį išreiškiančio asmens ketinimą arba savybę. Pvz., ginčas tarp tėvo ir paauglio gali būti perfrazuojamas kaip stiprus noras bendrauti vienam su kitu. Piktą tėvo pasisakymą: „*Jo niekada nėra namuose!*“, specialistas galėtų perfrazuoti taip: „*Matau, kad jums svarbu praleisti daugiau laiko su sūnumi.*“

d. Patartina vengti pernelyg daug teigiamos reikšmės suteikimo ir pagyrų. Būkite trumpi ir nuoširdūs.

Pagrindiniai siūlymai, dirbant su šeima:

- **Kartojimas.** Stenkitės svarbią informaciją kartoti. Temos kartojimas (pvz., kad vienas ar abu tėvai per daug kontroliuoja savo vaiką) padeda tėvams suprasti, kad vaikas yra per mažai savarankiškas dėl to, kad jie nuolat nurodinėja, neleidami jam pačiam pasirinkti. Pirmiausia reikia atpažinti, kokį šeimos narių elgesį reikia keisti. Grįžtant prie pateikto pavyzdžio – tėvų kontrolę ir vaiko savarankiško elgesio slopinimą galima atpažinti, kai vienas iš tėvų kalba už tylų vaiką; kai vaikas visada pritaria tėvams; kai vienas iš tėvų nuolat sėdi arčiau vaiko nei sutuoktinio arba kai tėvai nuolat neefektyviai „skaito vaikui paskaitas“ susitikimų metu. Visos šios sąveikos gali reikšti tėvų ir vaiko ribų sumišimą bei vaiko kontrolę. Specialistas gali įsikišti į kiekvieną iš šių, atrodytų, skirtingų situacijų ir vis tiek nagrinėti tik vieną temą – per stiprią tėvų kontrolę. Tiesioginis pasakymas tėvams („*Jūs per daug nurodinėjate savo vaikui*“) nebus naudingas. Veiksmingesnis yra temos kartojimas, užduodant klausimus: *kaip bandėte išspręsti vaiko nesavarankiškumo problemą? kaip tai veikė – padėjo / nepadėjo? kas gali nutikti, jei problema nebus išspręsta? kas palaiko vaiko nesavarankiškumą / savarankiškumą? ką darysite, kai jis tai padarys kitą kartą?*

Taip išlaikomas dėmesys veiksams ir pateikiama informacija apie tai, kaip nariai reaguoja į tam tikrą vienas kito elgesį, dėl kurio kyla problemų.

- **Dirbkite iškeldami įgyvendinamus tikslus (mažais žingsniais).** Šeimos dažniausiai vienu metu pateikia daug problemų, kurias išspręsti sudėtinga. Veiksmingiau spręsti vieną problemą vienu metu, pradedant nuo tinkamų ribų nubrėžimo tarp šeimos posistemių (tėvų, sutuoktinių ar brolių posistemių).

- **Nesistenkite „laimėti“ pagrįsdami savo argumentus.**

a. Venkite ginčytis su šeimos nariais, kad nepatektumėte į situaciją „aš teisyus, jūs klystate“ ir kovos dėl „valdžios“. Specialisto nesutarimai su šeimos nariu (-iais) parodo jam (-iems), kad arba nesuprantate jų padėties, arba esate užsispyręs asmuo, arba abu variantai.

b. Jei manote, kad būtina išreikšti priešingą įsitikinimą, darykite tai švelniai, bet vėliau suraskite būdą, kaip prisijungti prie nario (-ių).

c. Atidžiau prisijunkite prie nario, su kuriuo dažniau kyla prieštarų ir didžiausia tikimybė įsivelti į ginčą, ypač jei jis yra vienas iš tėvų ar sutuoktinių, kurie buvo spaudžiami atvykti į susitikimą su jumis.

- **Jeigu užstrigote ar atsidūrėte aklavietėje:**

a. Iš naujo apibrėžkite problemą. Jei darbas su šeima neturi konkrečios krypties, taip gali būti todėl, kad nukrypstama nuo pradinio ar sutarto uždavinio sprendimo.

b. Jei dviem ar daugiau narių iškilo bendravimo kliūčių, perkeltite dėmesį į save, taip atitraukdami vieno dėmesį nuo kito.

c. Padarykite pertraukėlę (pvz., atsikelkite ir pajudėkite).

d. Veiksmingas būdas pakeisti tarpusavio sąveiką yra pridėti arba atimti. Kitoje sesijoje galite pakviesti naujų šeimos narių arba sumažinti dalyvių skaičių.

e. Kartais naudinga aptarti tokią situaciją su šeimos nariais („Ar jums nekyla minčių, kad patekome į keblią situaciją? Kokių turite pasiūlymų?“).

f. Aptarkite atvejus supervizijose.

5.3 BENDRAVIMO SU ŠEIMA ĮGŪDŽIAI IR KITI METODAI

Nustatyti „*teisingus*“ ir „*neteisingus*“ būdus, kaip bendrauti su šeimomis, gali būti sudėtinga. Naudingiausia yra nustatyti, kokius bendravimo įgūdžius ar darbo metodus galime patobulinti, kad veiksmingiau padėtume šeimai:

* **Klausimai.** Klausimai gali būti užduodami įvairiais tikslais:

a. svarbiai faktinei informacijai gauti ar praplėsti turimai. Tinka uždari (*kiek šeimoje yra vaikų?*) ir atviri (*ką Jums patinka veikti kartu su vaiku?*) klausimai;

b. svarbiam teiginiui pasakyti. Pvz., klausimas „*kas atsitiko, kai jūs abu (tėvas ir motina) bandėte kartu pasakyti sūnui, kokio elgesio iš jo tikėtės?*“ padeda ne tik nustatyti faktus, bet ir yra būdas pasakyti šeimos nariams, kaip jie galėtų elgtis: „*Tėvai turi kartu apie tai kalbėtis su vaiku.*“

c. patikslinti informaciją ar išsiaiškinti painiavą susitikimo metu: „*Padėkite man suprasti. Jūs abu žinote, kaip padėti savo sūnui, tačiau kartais būdai skiriasi. Ar dėl to sūnui gali būti sunku suprasti, ko iš jo tikėtės?*“

* **Klausymasis.** Tai labai svarbus įgūdis. Priimkite šeimos narius tokius, kokie jie yra, be vertinimų ar išankstinių nuostatų, parodykite, kad kiekvieno klausotės, tolygiai paskirstydami dėmesį ir atspindėdami, ką išgirdote: „*Aš girdžiu, kad jūs sakote...*“ vietoj „*Aš manau, kad jūs / jis / ji...*“

* **Sąveikos sekos pabrėžimas.** Jau minėta, kad sąveika tarp šeimos narių yra žiedinė, kiekvienas atsakas sukuria skirtingą reakciją, į kurią reaguojama skirtingai. Kurios nors sąveikos sekos pabrėžimas gali būti veiksmingas metodas dirbant su šeima. Pvz., kai vienas iš tėvų pasyviai reaguoja į kito dominavimą, specialistas gali įsikišti į seką pateikdamas komentarą bet kuriam iš jų: pasyviajam – „*Pastebiu, kad kai Jūsų vyras siekia aktyviai spręsti šį klausimą, atsitraukiate ir suteikiate jam daugiau erdvės*“, dominuojančiajam – „*Jūsų žmonos tylėjimas verčia patikėti, kad ji sutinka su jūsų nuomone.*“ Bet kuriuo atveju svarbu atkreipti dėmesį į pasikartojančią seką, kuri užkerta kelią pokyčiui.

Sąveikos sekos pabrėžimas yra veiksmingas tiek aktyviai bendraujančiam nariui, tiek ir klausantiesiems. Kai vienas iš tėvų piktai sako kitam: „*Tu per mažai būni namie ir nežinai, kas vyksta!*“, specialistas gali įsiterpti ir paklausti jų sūnaus ar dukros: „*Ką, tavo manymu, mama nori pasakyti tėvui?*“

* **Veiksmažodžių vartojimas.** Dirbant su šeima, veiksminga gilintis į sąveikas ir vietoj klausimo „*kaip jautėtės, kai tai atsitiko?*“ klausti: „*Ką veikėte, kai tai atsitiko?*“ Šeimos nariai vienas su kitu elgiasi pagal stebimą kito elgesį, o ne kito jausmus, kuriuos galima tik numanyti.

Užuo aptarinėjus nario jausmus ir mintis, specialistas gali veiksmingiau padėti šeimai, kai skatina sukurti tikrą elgesį sakydamas: „Kreipkitės į jį / ją ir papasakokite apie tai.“ Arba vietoj to, kiekvieno iš tėvų planų, kaip jie galėtų elgtis su probleminiu vaiku, klausymosi būtų galima daugiau skatinti tėvų bendradarbiavimą sakant: „*Dabar kartu nuspręskite, ką darysite, jei jis / ji pasielgs taip dar kartą.*“

Vietoj veiksmažodžio „jausti“ naudingiau vartoti veiksmažodį „reaguoti“, nes į klausimą „*kaip reagavote, kai...?*“ galima atsakyti plačiau – ne tik, kaip jautėsi, bet ir kaip galvojo, elgėsi (ar papasakoti apie visas tris reakcijas). Šeimos nariams, kurie priešinasi ar susiduria su sunkumais reikšdami jausmus, tai kartais yra mažiau grėsmingas klausimas nei „*kaip jautėtės?*“.

* **Žiediniai (cirkuliarūs) klausimai.** Tai klausimai šeimos nariui apie kitus narius. Jų tikslas yra išsiaiškinti informaciją apie santykius bei padėti nariams juos suprasti ir pradėti galvoti apie šeimą kaip apie sąveikaujantį vienetą, o ne kaip apie nepriklausomų asmenų rinkinį, kitaip tariant, tiek specialistui, tiek šeimos nariams suprasti, kad sąveika šeimoje yra abipusė ir turi reikšmės elgesio pasekmėms.

Žiedinių klausimų pavyzdžiai. Tarkime, kad susitikime su specialistu dalyvauja mama, tėvas, paauglys sūnus bei dešimtmetė dukra.

a. Mamai: „*Kaip manote, kuriam iš Jūsų vaikų ši problema labiausiai rūpi – sūnui ar dukrai?*“

b. Tėvui: „*Kai Jūsų žmona ir dukra susiginčija, kaip į tai reaguoja sūnus?*“

c. Sūnui: „*Jei mama susinervina, kas pirmas pastebi – sesuo ar tėtis?*“

d. Dukrai: „*Kuris iš tėvų pirmas pastebi, kad esi nusiminusi, – mama ar tėtis? Kas dar šeimoje pastebi, kad esi nusiminusi?*“

* **Problemų apibrėžimo klausimai.** Siekiant suprasti šeimos problemą ir atrasti jos sprendimą, naudinga išsiaiškinti, kokia dabar yra problema šeimoje, kaip ji paveikė šeimos gyvenimą (skirtumai), kurie šeimos nariai su tuo sutinka / nesutinka ir kokią reikšmę problemai suteikia. Tuo pačiu principu naudinga išsiaiškinti, kokias problemas šeima išgyveno praeityje bei kaip įsivaizduoja ateities perspektyvą. Toks problemos apibrėžimas yra naudingas šeimai, nes padeda į sunkumus pažvelgti iš platesnės perspektyvos, pvz., suprasti, kaip problema paveikė šeimos ar atskirų narių gyvenimą, ką kiekvienas narys mano.

Dabartis: *Kokia dabar problema šeimoje? Kokie rūpesčiai Jus atvedė čia dabar? Koks dabar pagrindinis šeimos rūpestis? Kokių problemų turi kiti vaikai? Kas dabar yra kitaip, nei buvo prieš tai? Ar tai visada buvo taip / tiesa? Kas sutinka / nesutinka su Jumis, kad tai yra problema? Kaip tai galite paaiškinti?*

Vaikams: kokių pokyčių norėtum savo šeimoje?

Praeitis: *Kokia buvo problema šeimoje tuomet? Kuo tai skiriasi nuo dabar? Kas sutinka / nesutinka su tėčiu / mama / Jonu / Maryte, kad tai buvo didžiausias rūpestis šeimoje? Kaip / kuo tai paaiškintumėte? Kaip manote, kokia buvo jos sprendimo išeiti iš namų reikšmė tuomet?*

Ateities / hipotetiniai: *Kokia problema šeimoje būtų, jeigu viskas liktų taip, kaip yra? Kas būtų kitaip, nei dabar yra? Ar Jūs, mama / tėti, sutinkate / nesutinkate? Jei taip atsitiktų, kuo tai paaiškintumėte?*

VI. DARBAS SU ĮVAIRIAIS ŠEIMOS SUNKUMAIS

6.1 VAIKŲ ELGESIO IR EMOCIJŲ SUTRIKIMAI / SUNKUMAI (NETINKAMAS VAIKO ELGESYS)

Iššūkiai: tėvystės streso valdymas; nelanksčios tėvų reakcijos į raidos ir aplinkos keliamus reikalavimus; ribų tarp tėvų ir vaikų sutrikimas; koalicijos tarp karčių; konfliktų tarp tėvų ir / ar tėvų-vaikų ir / ar jų sprendimo vengimas; vaikų ir tėvų tarpusavio konfliktai; vaikų pykčio protrūkiai; vaikų agresyvumas; netinkamas vaikų elgesys; vaikų mokymosi sunkumai; vaikų konfliktai su bendraamžiais; patyčios; vaikų nerimas; taisyklių ir ribų nustatymo sunkumai; paauglystės krizė (savarankiškumo ir atsakomybės didėjimas einant link suaugystės); savižalojimo ir savižudybės rizika paauglystėje ir kt.

Pagrindiniai darbo principai:

* Pagalba vaikui veiksminga TIK dalyvaujant jo tėvams arba visai šeimai; pagalba tėvams – streso, konfliktų sprendimų, jausmų atpažinimo ir valdymo, tėvų bendradarbiavimo, derybų bei planavimo įgūdžių ugdymas, tėvų-vaikų ryšio stiprinimas.

* Vaikų elgesio ir emocijų sutrikimai / sunkumai dažniausiai susiję su šeimos negėbėjimu prisitaikyti prie pokyčių (t. y. krizė šeimoje) arba šeimos nelankstumu derantis dėl naujų normų ir sprendimų vaikams augant. Kai kurie vaikų sunkumai kyla dėl tėvų nesutarimo, kaip auklėti savo vaiką (-us), pvz., vienas iš tėvų yra atlaidus, kad sušvelnintų kito griežtumą, o kitas yra griežtas, kad atsvertų nuolaidžiavimą. Tėvai perduoda vaikui dvi prieštaringas žinutes apie jo elgesį ir kelia emocinę sumaištį. Įtampa tėvų santykiuose ir nesutarimas dėl vaiko auklėjimo gali paveikti jo ryšį su tėvais.

* Įvairūs šeimai stresą keliantys įvykiai ar krizės (pvz., nepriežiūra, smurtas, netektys, konfliktai šeimoje, sunkumai mokykloje ar santykiuose su bendraamžiais) kelia didelį stresą vaikams ir dažnai sukelia neigiamų pasekmių (Grant ir kt., 2003).

Gairės darbui su šeimomis, auginančiomis vaikus, turinčius elgesio ir emocijų sutrikimų / sunkumų:

* tikslas – tėvų susitarimas, bendradarbiavimas, kalbėjimas „vienu balsu“ ir nuoseklus elgesys su vaiku, supratimas, kaip jų reakcijos į vaiko jausmus ir elgesį turi reikšmės vaiko elgesio pasikeitimui, pagerėjimui ar pablogėjimui;

* nustatykite, dėl kokių konkrečių sunkumų kreipiasi tėvai;

* įvertinkite riziką: patyčios mokykloje, antisocialus ir žeidžiantis elgesys, visų rūšių prievarta, smurtas artimoje aplinkoje, smurtas tarp bendraamžių, savižala ir savižudybės rizika, pabėgimas iš namų, nusikalstama veika;

* pokalbyje su tėvais įvertinkite problemą (nedalyvaujant vaikui): koks elgesys yra netinkamas / nepriimtinas? kada atsirado problema? kada atsiranda problema? kada jos nėra? kaip mano tėvai, kokia netinkamo vaiko elgesio priežastis?

* po susitikimo su tėvais paprašykite jų leidimo pasikalbėti atskirai su vaiku, kad galėtumėte geriau suprasti netinkamo vaiko elgesio bei emocijų sunkumų priežastis. Kalbėdamiesi su vaiku, domėkitės, kaip vaikas jaučiasi ir ką pats mano apie savo sunkumus, situaciją namuose, ką norėtų keisti, kokios pagalbos jam reikia;

* pasikalbėję su vaiku, vėl susitikite su abiem tėvais (jei negyvena kartu, būtinai kvieskite abu į susitikimą) jau be vaiko ir aptarkite vaiko sunkumus bei galimus sprendimus. Šio pokalbio tikslas yra padėti tėvams geriau atpažinti vaiko poreikius, suvokti, kokios jų reakcija į vaiko elgesį gali turėti reikšmės, ar vaiko elgesio ir / ar emocijų sunkumai didės, išliks tokie pat, ar sumažės;

* darbo kryptys su tėvais ir vaiku ar šeima (bendri susitikimai): taisyklių ir pagal vaiko amžių tinkamų ribų namuose bei kitose aplinkose nustatymas; tėvų autoriteto ir pasitikėjimo savimi didinimas; vaikų ir tėvų tarpusavio ryšio stiprinimas (šeimos artumo palaikymas ir puoselėjimas); netinkamo elgesio koregavimas taikant pasekmes; psichoedukacija tėvams apie vaiko poreikius skirtingais raidos laikotarpiais; socialinių ir bendravimo įgūdžių, jausmų atpažinimo ir tinkamos išraiškos, konfliktų sprendimo, streso atpažinimo ir valdymo įgūdžių stiprinimas.

6.2 SMURTAS ARTIMOJE APLINKOJE IR PRIKLAUSOMYBĖS

Iššūkiai: konfliktiški santykiai šeimoje; krizių (sunkumų) neigimas; sunkumai atpažinti vaikų poreikius; negebėjimas atpažinti ir valdyti savo emocijų; tėvystės, socialinių ir bendravimo įgūdžių stoka; sunkumai pasidalyti šeimos ir darbo vaidmenis; kenksmingi streso įveikos būdai; saugumo trūkumas vaikams dėl jų įtraukimo į tėvų konfliktus ar buvimo jų liudininkais; tėvų paramos trūkumas; grėsmė / pavojus vaikams; grėsmė / pavojus šeimos nariams.

Pagrindiniai darbo principai:

* **Prioritetas** – smurto rizikos ir grėsmės asmens gyvybei bei sveikatai įvertinimas.

* Pradėdami pokalbį su tėvais, informuokite apie įstatymų numatytas konfiden-

cialumo išimtis (įtariant smurtą prieš vaikus ar esant grėsmei asmens gyvybei, pranešama atsakingoms institucijoms) ir išsiaiškinkite, ar nėra pavojaus vaikų saugumui.

* Įvertinkite ir atpažinkite, kokią krizę (pvz., smurtas artimoje aplinkoje, priklausomybė, trauma, netektis, nedarbas ir kt.) šeima išgyvena, ir tikslingai nukreipkite pagalbą. Tinkamas reagavimas į krizę gali padėti sustabdyti smurtą šeimoje.

* Dirbdami su tėvais, laikykitės nuostatos, kad bet koks smurtinis elgesys yra nepriimtinas ir nepateisinamas, informuokite ir / ar pasiūlykite pagalbą, tačiau sprendimo priėmimą, kaip elgtis konkrečiu atveju (išskyrus smurto prieš vaikus), palikite patiems tėvams.

* Taikykite traumos patirčiai jautrią praktiką (t. y. pripažindami traumų paplitimą ir poveikį bei imdamiesi aktyvių veiksmų, siekiant atkurti išgyvenusiųjų traumą saugumą ir asmeninę kontrolę, įvertinkite antrinės traumos pavojų specialistui). Šios praktikos ypatybės: bendradarbiavimas tarp institucijų, paslaugų koordinavimas, saugios aplinkos vaikams užtikrinimas ir šeimos narių įgalinimo stiprinimas (Fallot ir Harris, 2008; Hanson ir Lang, 2016).

* Kai nėra nuoseklaus aukos ir smurtautojo modelio, tačiau tęsiasi nuolatiniai, kasdieniai neišspręsti ir neišsprendžiami suaugusiųjų tarpusavio nesutarimai (konfliktai), būtina teikti pagalbą abiem tėvams. Atsakomybė už vaiko (-ų) jaučiamas neigiamas tėvų konflikto pasekmes atitenka jiems abiem.

* Prisiminkite, kad, esant stipriam ir ilgalaikiam tėvų tarpusavio konfliktui, vaikai neišvengiamai tampa liudininkais ir / ar įsitraukia. Dėl to jiems kyla neigiamų pasekmių – tėvai ir ugdymo įstaiga pradeda pastebėti vaikų elgesio ir emocijų sunkumus. Pagalba tampa tikslinga ne tik šeimai, tėvams, bet ir vaikams.

* Kai kurie šeimos sunkumai (pvz., smurtas, priklausomybės) kartojasi per kelias kartas ir pačios šeimos dėl iš kartos į kartą perduodamų vertybių, internalizuotų normų bei taisyklių dažnai nesupranta problemų, priskiria jas įprastam elgesiui. Todėl reikalinga tęstinė ir kompleksinė pagalba visai šeimai.

Gairės darbui su šiuos iššūkius patiriančiomis šeimomis:

- Įtariant, kad vaikas patiria smurtą, būtina nedelsiant praneškite policijai arba Valstybės vaiko teisių apsaugos ir įvaikinimo tarnybai.
- Dėl smurto artimoje aplinkoje skatinkite galimai smurtą patiriantį (-čius) asmenį (-is) kreiptis į Specializuotos pagalbos centrą.
- Įvertinus galimą smurto riziką vaikams ir smurto artimoje aplinkoje

grėsmę, gali būti tęsiamas darbas su šeima: išsiaiškinkite narių poreikius ir pagal juos rekomenduokite atitinkamas įgūdžių stiprinimo grupes (tėvystės, bendravimo, pykčio valdymo, ryšio su vaiku stiprinimo), kitų specialistų pagalbą (priklausomybės ligų konsultanto, psichologo, psichiatro), taikykite psichoedukaciją.

6.3 SKYRYBOS

Iššūkiai: sunkumas atskirti poros ir tėvų santykius bei vaidmenis; tėvų konfliktai dėl bendravimo su vaiku tvarkos, vaiko auklėjimo; tėvų gebėjimų ir įgūdžių stoka spręsti dėl rūpinimosi vaiku kylančius konfliktus; neigiamos skyrybų pasekmės vaikams ir suaugusiesiems.

Pagalbos gali kreiptis ne tik šiuo metu skyrybas išgyvenanti šeima, bet ir praėjus tam tikram laikui po skyrybų (pvz., metams, dvejiems ar daugiau).

Pagrindiniai darbo principai:

* Pirma, vienas iš pagrindinių principų, dirbant su skyrybas išgyvenančia šeima, – smurto rizikos ir grėsmės asmens (vaiko ar suaugusiojo) gyvybei bei sveikatai įvertinimas.

* Antra, PRISIMINKITE: IŠSISKIRIA SUTUOKTINIAI – NE VAIKAS SU TĖVAIS. Vaikų ryšys su tėvais išlieka ir po skyrybų, todėl svarbu užtikrinti jo teisę į ryšį su abiem tėvais.

* Trečia, skyrybos yra procesas, turintis savo stadijas ir netektis (artimų ryšių, pažįstamos aplinkos ir kt.) ne tik suaugusiesiems, bet ir vaikams. Svarbu atsižvelgti į skyrybų ir gedėjimo stadijas dirbant su tėvais, nes emociniai išgyvenimai paveikia tėvystę – gebėjimą rūpintis vaikais. Todėl pirmiausia siūlykite pagalbą tėvams, kad galėtų tinkamai pasirūpinti vaikais.

* Ketvirta, prieš organizuodami pagalbą skyrybas išgyvenančiai šeimai, įvertinkite konfliktiškumo lygmenį ir parinkite paslaugas, padedančias sumažinti tėvų tarpusavio konfliktą.

* Penkta, vaiko balsas / nuomonė nereiškia, kad jis turi pasirinkti, su kuriuo iš tėvų gyventi. Jis reiškia suteiktą galimybę išreikšti savo išgyvenimus dėl skyrybų. Neverskite vaiko rinktis vieno iš tėvų.

* Šešta, neieškokite tiesos apie praeitį, ar kuris iš tėvų „kaltas“ dėl skyrybų. Tikslas – užtikrinti saugią vaikystę vaikams.

Gairės darbui su skyrybas išgyvenančia šeima:

- * Pradėkite kuo anksčiau dirbti su abiem tėvais – tai padės išvengti šališkumo, išlaikyti neutralumą.
- * Suteikite informacijos tėvams apie skirtingo amžiaus vaikų poreikius po skyrybų. Normalizuokite vaikų patiriamas reakcijas į tėvų skyrybas.
- * Suteikite informacijos tėvams apie vaikų įtraukimo į tėvų konfliktus pasekmes ir ilgai užsitęsusio konflikto žalą vaikams.
- * Suteikite informacijos tėvams apie skyrybų poveikį jų pačių gerovei ir paramos poreikį išgyvenant skyrybas (t. y. suteikti sau laiko, ieškoti paramos iš kitų suaugusiųjų: giminių, draugų, savitarpio paramos grupių, laiku kreiptis pagalbos į specialistus – psichologą, psichoterapeutą).
- * Suteikite informacijos apie šeimos laukiančius pokyčius po skyrybų, tėvystės modelius (pvz., bendradarbiaujanti tėvystė, lygiagreti-paralelinė tėvystė) po skyrybų.
- * Esant konfliktiškoms skyryboms, į pagalbos procesą įtraukite visą šeimą – abu tėvus ir vaiką (-us).

Ši dalis parengta pagal „Ankstyvojo atpažinimo, prevencijos ir intervencijos (API) modelį šeimoms, išgyvenančioms konfliktiškas skyrybas ir / ar atsiskyrimą“ (Šerkšnienė ir kt., 2016).

6.4 KITOS ŪMIOS IR NETIKĖTOS KRIZĖS ŠEIMOJE (SAVIŽUDYBĖ, NETEKTIS IR KT.)

Iššūkiai: vaidmenų pasiskirstymas (primetant suaugusiųjų vaidmenis vaikams); stiprūs išgyvenimai (arba išreikšiami, arba slepiami); padidėjęs emocinis reaktyvumas į kasdienes su trauma nesusijusias dalykus; užsisiklindimas; atsitraukimas; vengimas bendrauti su vaikais; pagalbos atsisakymas ar vengimas; didelis nepasitikėjimas; savižudybės grėsmė; stiprus kaltės jausmas.

Pagrindiniai darbo principai:

- * Parama ir saugumo kūrimas yra svarbiausi pagalbos šeimai, išgyvenančiai krizę, teikimo elementai, padedantys pasiekti stabilumą. Kaip buvo iki krizės (pvz., traumos, netekties) niekada nebus, bet svarbiausia pasiekti stabilumą (t. y. tėvai ar kiti suaugusieji rūpinasi vaikais, vaikai eina mokyklą, suaugusieji – į darbą ir kt.).
- * Išgyvenant netektį šeimoje, padėkite suaugusiesiems ir vaikams priimti savo

jausmus, leiskite gedėti. Tačiau suaugusieji neturi apleisti rūpinimosi vaikų saugumu ir gerove. Jeigu gedulo reakcijos yra tokios stiprios, kad trukdo rūpintis vaikais, būtina kitų specialistų (pvz., psichologo, psichiatro) pagalba.

* Šeimos, patiriančios daugybę sudėtingų problemų (pvz., netektį, traumą, smurtą artimoje aplinkoje, lėtinę ligą ir kt.), yra linkusios perleisti savo rūpesčius / atsakomybę rūpestingiems specialistams, todėl, praėjus tam tikram laikui ir suteikus pirminę paramą šeimai, svarbu skatinti ieškoti paramos išteklių savo aplinkoje ir prisiimti atsakomybę už vaikų gerovę.

Gairės darbui su šiuos iššūkius patiriančiomis šeimomis:

* Pradžioje svarbiausia padėti šeimai įsivardyti jos gyvenimui svarbius tikslus ir juos išranguoti – kuriuos reikia įgyvendinti nedelsiant, o kuriuos galima vėliau.

* Antra, padėti šeimai sukurti teigiamą atsigavimo aplinką, skatinant palankų bendravimą.

* Trečia, stiprinti socialinės paramos šeimai įgūdžius: konkreti / apčiuopiama pagalba (pinigai, pastogė, drabužiai, maistas ir kt.), emocinė pagalba (meilė, pagarba, rūpestis ir kt.), draugystė, patarimai ir padrąšinimas. Traumos atveju tai ypač svarbu.

* Ketvirta, pasirūpinus „čia ir dabar“ poreikiais, padėjus šeimai sugrįžti į įprastą rutiną, stiprinti tėvystės, problemų sprendimo, streso reakcijų ir neigiamo psichinio poveikio valdymo įgūdžius.

* Daug dėmesio skirti psichoedukacijai, švietimui, informacijos suteikimui apie iššūkius, kuriuos gali išgyventi šeima, apie galimą pagalbą, kuri padėtų įveikti iššūkius.

6.5 SUNKIOS IR / AR LĒTINĒS LIGOS IR / AR PSICHIKOS SUTRIKIMAI (PVZ., VĒŽYS, BRONCHINĒ ASTMA, CUKRALIGĒ, POGIMDYMINĒ DEPRESIJA)

Iššūkių: emocinio sukrėtimo (nežinomybės baimės, pykčio, kaltės) ir streso valdymas; ligos priėmimas (susitaikymas su savo ar kito liga); asmeninės kontrolės praradimas ir laisvės suvaržymas; atsakomybių paskirstymas; šeimos narių paramos ir pagalbos trūkumas, bendravimo ir bendradarbiavimo sunkumai; tėvystės stresas; vaidmenų ir ribų pokyčiai; socialinė izoliacija ir stigma; emocinės aplinkos nusukdimas (nuolatinis prisilgtumas, erdvės džiaugsmui, šventimui nebuvimas ir pan.); savigailos ir depresijos rizika.

Kai vieno iš narių liga tęsiasi ilgą laiką, šeimoje tikimasi, kad daugelis dalykų grįš

į savo vėžes, o taip neįvykus kyla nepasitenkinimas, kuris ilgainiui paveikia santykius. Galimi santykių sunkumai, kai vienas iš narių (sutuoktinių, tėvų, vaikų, brolių, seserų) serga sunkia ar lėtine liga: slaugantys sergantįjį nariai suaugusieji, ypač tėvai, neskiria laiko sau; kiti vaikai negauna reikiamo tėvų dėmesio ir / ar tėviškos atsakomybės priskiriamos jiems (dėl to gali atsirasti elgesio ir / ar emocijų sunkumų, padaugėti konfliktų tarp vaikų ar tėvų ir vaikų); sutuoktinių / partnerių santykių pusiausvyros praradimas dėl vieno iš jų slaugos / didesnio rūpinimosi poreikio; pagalbos atsisakymas dėl nežinojimo, kaip ir iš ko galima tikėtis paramos.

Pagrindiniai darbo principai:

Siekiant suprasti, kaip šeimos integruojasi ir kontroliuoja sunkios / lėtinės ligos ir / ar psichikos sutrikimo sukeltus padarinius, reikia nustatyti:

- * kokių veiksmų imasi šeima, kai susiduria su sunkia nario liga, pvz., ar sergančio vaiko tėvai ieško informacijos ir konsultuojasi, ar jie susitelkę, ar elgiasi neorganizuotai reaguodami į iššūki;

- * kokias pastangas šeimos nariai deda siekdami valdyti stresą ir nemaloniais emocijas: ar poros tiesiogiai išreiškia, varžo, menkina ar reguliuoja jausmus, kaip tėvai reaguoja į vaikų išgyvenimus, kiek rodoma jautrumo kitų išreikštiems jausmams tiek šeimoje, tiek už jos ribų;

- * ar šeimos narių požiūriai apie ligą sutampa, ar skiriasi, pvz., vaikai, kuriems atrodo, kad tėvai nesupranta jų ligos, gali sumažinti arba dramatiškai ligos sunkumą;

- * kaip neišvengiami apribojimai dėl ligos ar gydymo paveikia šeimos narių tarpusavio santykius bei asmeninę laisvę, ar tai suderinama su paaiškinimu, priėmimu ir empatija;

- * kiek ir kaip sunki nario liga paveikė šeimos struktūrą ir tėvystės vaidmenis: dėl sunkios vieno iš tėvų ligos gali atsirasti poreikis naujai perskirstyti šeimos vaidmenis ir nustatyti naujas taisykles. Sunki liga ar psichikos sutrikimai, pvz., psichozė, depresija, gali paveikti asmens realybės suvokimą, gebėjimą bendrauti ir / ar veikti (pvz., valdyti emocijas, užjausti, parodyti šiltus jausmus kitiems, rūpintis kitais ir savimi);

- * kiek užtikrinami sergančio nario ir kitų šeimos narių poreikiai. Sutuoktiniai / tėvai gali išgyventi liūdesį ar netektį dėl sugriuvusių ateities planų, lūkesčių, kuriuos turėjo iki savo ar vaiko ligos. Broliai, seserys, neturintys šio sutrikimo, ypač maži vaikai, kartais gali jaustis atskirti ar susierzinti, jei tėvai skiria mažiau dėmesio nei sergančiajam. Šeimos narys, kuris daugiausiai slaugo susirgusį narį, gali jausti stiprią įtampą, baimę arba išsekimą. Visos šeimos ir atskirų narių poreikiai gali likti antroje vietoje po sergančio šeimos nario poreikių; gali būti pažeistos sergančiojo nario ribos, dėl ko jis gali jausti suvaržymą, asmeninės laisvės trūkumą ar, priešingai, atstūmimą ir izoliaciją.

Gairės darbui su šiuos iššūkius patiriančiomis šeimomis:

* Priimkite ir supraskite, kad nariai patiria sunkumų dėl padidėjusio pažeidžiamumo šeimos sistemoje ir gali vengti, bijoti specialistų įsikišimo ir / ar vertinimo.

* Padėkite šeimai apibrėžti problemą, kokių pokyčių jie siekia ir kas trukdo keistis bei prisitaikyti prie pokyčių.

* Aiškiai apibrėžkite savo vaidmenį bei nusistatykite bendravimo ir bendradarbiavimo su šeima ribas ir taisykles (pvz., kokiais atvejais ir kur kreiptis šeimai). Šeimose, kuriose yra sunkiai sergantis narys, kiti dažnai mėgina gauti patarimų iš įvairių specialistų. Svarbu atsispirti pagundai patarti klausimais, kuriais neturite kompetencijos, ir padėti šeimoms kelti klausimus atitinkamiems specialistams (pvz., pasiūlyti kreiptis kardiologo, neurologo ar psichiatro konsultacijai).

* Padėkite šeimai atrasti tinkamas priemones ir būdus, kaip elgtis sudėtingose situacijose, kaip sumažinti emocinį reaktyvumą, prisitaikant prie naujos gyvenimo rutinos, ir kaip valdyti stresines situacijas.

* Sergant vaikui, padėkite tėvams atskirti jo ligos ir raidos poreikius pagal amžių, stiprinkite abiejų tėvų tarpusavio ryšį ir bendradarbiavimą dėl vaiko.

* Padėkite šeimai atrasti turimus resursus artimiausioje aplinkoje (pvz., šeimos nariai, giminės, kaimynai, bendruomenės nariai ir kt.).

* Sergant vienam ar abiem iš tėvų, padėkite tėvams perskirstyti atsakomybes ir išlaikyti tinkamas ribas tarp vaikų ir tėvų, atkreipkite dėmesį į vaikų situaciją (pvz., saugumą).

* Aptarkite ir domėkitės, kaip šeima įsivaizduoja ateities perspektyvą.

Ši dalis parengta pagal „Working with children and families British Council. A Training Manual. Volume I“ (Melville, 2004).

LITERATŪRA

- Altschuler, J. 1997. *Working with Chronic Illness. A Family Approach*. Palgrave HE UK. 232 p.
- Brendel, J. M., Nelson, K. W. 1999. The Stream of Family Secrets: Navigating the Islands of Confidentiality and Triangulation Involving Family Therapists. *The Family Journal*. 7(2). 112–117 p.
- Collings, S., Wright, A. C., McLean, L., Buratti, S. 2022. Trauma-informed Family Contact Practice for Children in Out-of-home Care: The British Journal of Social Work. 52 (4). 1837–1858 p. Prieiga internete: <https://doi.org/10.1093/bjsw/bcab147>.
- Edwards, J. T. 2011. *Working With Families: Guidelines and Techniques*. 2 leidimas. John Wiley&Sons. 208 p.
- Fallot, R. D., Harris, M. 2008. Integrated trauma services teams for women survivors with alcohol and other drug problems and co-occurring mental disorders. *Alcoholism Treatment Quarterly*. 22 (3–4). 181–199 p.
- Grant, K., E. ir kt. 2003. Stressors and Child and Adolescent Psychopathology: Moving From markers to Mechanisms of risk. *Psychological Bulletin*. Vol. 129, Nr. 3. 447–466 p.
- Hanson, F. R., Lang, J. 2016. A critical look at trauma-informed care among agencies and systems serving maltreated youth and their families. *Child Maltreatment*. 21(2). 95–100 p.
- Mainstone, F. 2014. *Mastering Whole Family Assessment in Social Work: Balancing the Needs of Children, Adults and Their Families*. Jessica Kingsley Publishers. 280 p.
- Melville, L. 2004. *Working with children and families* British Council. A Training Manual. Volume I. Prieiga internete: <https://bettercarenetwork.org/sites/default/files/Working%20with%20Children%20and%20Families%20Vol%201%20A%20Training%20Manual%20Interviewing%20and%20Assessing.pdf>
- Šerkšnienė, R., ir kt. 2016. Ankstyvojo atpažinimo, prevencijos ir intervencijos (API) modelis šeimoms, išgyvenančioms konfliktiškas skrybas ir / ar atsiskyrimą. VšĮ Šeimos santykių institutas. Kaunas. 105 p.

METODINIS KOMPLEKSINIŲ PASLAUGŲ ŠEIMAI CENTRAS

metodiniscentras@pvc.lt

www.metodiniscentras.lt

[f Metodinis centras](#)